

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Соціально-психологічний факультет

Кафедра психології розвитку та консультування

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ
ПОЛІТИЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ З
АГРЕСИВНІСТЮ**

**Кваліфікаційна/дипломна робота
здобувача вищої освіти**

другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія
24 (мд-псих) групи
Мосійчука Віктора Сергійовича

Науковий керівник:

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології розвитку та
консультування
Ганна Володимирівна Пирог

Рекомендована до захисту
рішенням кафедри *психології розвитку
та консультування*

Протокол № ____ від « ____ » _____ 2019 р.

Зав. кафедри _____ Л.П.Журавльова
підпис

Житомир – 2019

Дата захисту _____

Результат захисту

за національною шкалою	кількість балів за 100 бальною шкалою	ECTS

Голова ДЕК

_____
(підпис)

_____
(ППП)

Члени ДЕК

_____
(підпис)

_____
(ППП)

_____
(підпис)

_____
(ППП)

_____
(підпис)

_____
(ППП)

Секретар ДЕК

_____
(підпис)

_____
(ППП)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА АГРЕСИВНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ.....	9
1.1.1. Поняття політичної орієнтації та психологічні особливості політичного вибору.....	
1.1.2. Особливості політичної соціалізації та політичних орієнтацій молоді	
1.2. Психологічні особливості агресивності сучасної молоді	
1.2.1. Поняття та психологічні особливості розвитку агресивної поведінки.....	
1.2.2. Передумови та типи агресивної поведінки сучасної молоді	
1.3. Агресивність у системі політичних орієнтацій сучасної молоді	
Висновки до розділу 1	9
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	11
2.1. Методи дослідження зв'язку політичних орієнтацій з агресивністю..	
2.1.1. Опитувальник для дослідження соціально – політичних позицій Г.Айзенка	
2.1.2.Методика дослідження політичних орієнтацій Г. Пирог	
2.1.3. Опитувальник стану агресивності А.Баса, А. Даркі	
2.2. Процедура та організація дослідження зв'язку політичних орієнтацій з агресивністю молоді.	
Висновки до розділу 2	11
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА АГРЕСИВНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ	12

3.1. Дослідження політичних орієнтацій представників сучасної молоді	12
3.1.1. Структура політичних орієнтацій молоді	12
3.1.2. Соціально-політичні установки в період ранньої дорослості	27
3.2. Типи та рівні прояву агресивності в ранній дорослості.....	29
3.3. Аналіз зв'язку політичних орієнтацій та агресивності в період ранньої дорослості	35
3.4. Практичні рекомендації щодо профілактики агресивної поведінки молоді в соціально – політичному просторі.....	43
Висновки до розділу 3	44
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51
ДОДАТКИ.....	58

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціальне становлення сучасної української молоді проходить у складних умовах. За останні роки відбулася соціально-політична переоцінка цінностей та, відповідно, політичних орієнтацій молоді. В наші дні формування соціально-політичної свідомості молоді часто відбувається стихійно, чинники цього процесу ще не цілком вивчені. Молодь, як найбільш динамічна частина населення, виступає свого роду соціальним барометром і часто яскраво відображає об'єктивне соціальне та політичне становище країни. Тому сучасний етап розвитку нашої країни викликає нагальну потребу в глибокому аналізі стану молодіжної ментальності.

Інтереси людини і суспільства все наполегливіше вимагають розгорнутого комплексного вивчення соціально-політичних цінностей і розвитку настроїв молоді як найважливішого елемента суспільного життя. Зокрема, важливо визначити етапи формування політичних орієнтацій, закономірності та особливості відображення політичних процесів у свідомості, простежити динаміку становлення і розвитку соціально-політичного менталітету.

Політичні орієнтації, їх зміст та значення трактується у різних дослідників по-різному. Так, Г. Алмонд трактує політичну орієнтацію як головну складову політичної культури. Психологічні властивості політичних орієнтацій були вперше розглянуті в працях Т. Адорно і Г. Айзенка. Теоретико-методологічні аспекти вивчення політичних орієнтацій описані Г. Дилігенським, Д. П. Гаврою, Н.В. Соколовим. Механізми соціалізації молоді вивчали Т. Парсонс, В. Добриніна. Особливості політичної соціалізації та політичних орієнтацій молоді досліджені у працях Г. Пирог.

Особливості соціально-політичних змін в Україні за останні роки потребують з'ясування психологічних чинників суспільної активності молоді, зокрема її агресивності. Природу агресивності досліджували такі науковці та філософи, як Е. Фром, Р. Берон, Д. Річардсон, Л. Берковіц, А. Бандура. Окремо

передумови агресивності в соціально-політичному аспекті вивчали А. Мартиросян, Р. Гар. Проблему агресивності серед молоді вивчали В. Чупров, В. Левічева, О. Дробижева, Л. Щедрина, Д. Маєрс.

Отже, соціальна і наукова значущість проблеми та її недостатня розробленість у психологічній літературі зумовили вибір теми дослідження— «Психологічні особливості зв'язку політичних орієнтацій сучасної молоді з агресивністю».

Об'єкт дослідження: політичні орієнтації особистості.

Предмет дослідження: особливості взаємозв'язку політичних орієнтацій з агресивністю у сучасних молодих людей.

Мета дослідження: визначити особливості зв'язку між агресивністю агресивності та політичними орієнтаціями.

Гіпотеза дослідження: у період ранньої дорослості між політичними орієнтаціями та агресивністю існує зв'язок:

- мілітаризм матиме всі прояви агресивності: фізичний, вербальний та непрямий; пацифізм – непрямий прояв;
- прогресивність може набувати проявів фізичної та вербальної агресії, а реакційність – непрямої;
- расизм, або крайній прояв націоналізму, матиме фізичний, вербальний та непрямий прояви агресії, а антирасизм – непрямий;
- дозволеність може проявлятися лише через непрямі агресивні дії, а строгість – через фізичні та вербальні.

Для виконання поставленої мети та перевірки припущення сформульовано наступні **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми політичних орієнтацій і агресивності особистості та розробити теоретичну модель зв'язку політичних орієнтацій з агресивністю;
2. Проаналізувати методи вивчення агресивності та політичних орієнтацій, обґрунтувати методику дослідження;

3. Емпірично дослідити особливості політичних орієнтацій та стану агресивності в ранньому дорослому віці;

4. Проаналізувати зв'язок політичних орієнтацій з типами агресивності.

Методологічна та теоретична основа дослідження: вихідні теоретичні положення про природу і типи агресивності (Е. Фром, Р. Берон, Д. Річардсон, Л. Берковіц, А. Бандура) та політичні орієнтації (Т. Адорно, Г. Айзенк, Г. Алмонд, Г. Дилігенський, Г. Пирог).

Методи та організація дослідження. Із метою реалізації завдань дослідження та забезпечення вірогідності його результатів використано такі методи: *теоретичні* – аналіз та узагальнення наукових джерел для розробки теоретичної моделі дослідження особливостей зв'язку політичних орієнтацій сучасної молоді з агресивністю; *емпіричні* – методика вивчення політичних орієнтацій особистості (Пирог Г.В.), методика «Соціально-політичні позиції» (Г. Айзенк), опитувальник на визначення стану агресивності (А. Бас, А. Даркі); *статистичні методи* – факторний аналіз та коефіцієнт кореляції Пірсона для встановлення зв'язку між досліджуваними явищами. Статистична обробка результатів була здійснена за допомогою програми STATISTICA 12.

Вибірку дослідження склали 80 досліджуваних від 20 до 25 років, 40 представників чоловічої статі та 40 представниць жіночої статі. Дослідження проводилося впродовж травня-вересня 2019 року.

Надійність і вірогідність дослідження забезпечувалося репрезентативністю вибірки, узгодженістю теоретичної моделі досліджуваного явища з методами його дослідження, застосуванням методів, релевантних предмету, меті та завданням дослідження.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:

- *вперше* теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено роль агресивності у формуванні політичних орієнтацій;
- *уточнено* та поглиблено знання про особливості політичних орієнтацій та агресивності у ранньому дорослому віці;
- *набуло подальшого розвитку* положення про значення агресивності у

формуванні політичних орієнтацій сучасної молоді та застосування методів психологічної діагностики для вивчення політичних орієнтацій.

Практичне значення полягає у розумінні проблеми психологічних особливостей політичних орієнтацій, а також того, яким чином вони пов'язані з агресивністю молоді. Розширення уявлень з даної проблеми допоможе краще зрозуміти психологічні особливості агресивності української молоді в системі політичних орієнтацій.

Апробація. Теоретичні та емпіричні результати розвідки апробовано на Всеукраїнській науково-практичній конференції для молодих учених «Актуальні проблеми особистісного зростання» (Житомир, 2019) та IV Міжнародній науково-практичній конференції «Scientific Achievements of modern society» (Liverpool, United Kingdom, 2019).

Публікації. Результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження відображено у двох публікаціях:

1. Мосійчук В. Теоретичний аналіз поняття «політичні орієнтації» / В. Мосійчук // Актуальні проблеми особистісного зростання: збірник наукових праць [за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції для молодих учених (м. Житомир, 19 квітня 2019 року)] – Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019. – С. 91-94.

2. Мосійчук В. Психологічні особливості зв'язку політичних орієнтацій з агресивністю в ранній дорослості / Н. Pyroh, V. Mosiichuk // Scientific achievements of modern society. Abstracts of the 4rd International scientific and practical conference (4-6.12.2019). Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2019. Pp. 293-296. URL: http://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/12/scientific-achievements-of-modern-society_4-6.12.19.pdf

Структура та обсяг роботи: наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (72 найменування) та 5 додатків. Основний зміст роботи викладено на 83 сторінках (загальний обсяг роботи – 108 сторінок). У роботі міститься 18 рисунків та 13 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА АГРЕСИВНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Висновки до розділу 1

За результатами теоретичного аналізу наукових джерел з досліджуваної проблеми політичних орієнтацій та агресивності можна зробити наступні висновки:

1) Політичні орієнтації є певною спрямованістю особистості на зовнішні, саме політичні явища, які стосуються її та регулюють діяльність. Особистість на когнітивному рівні аналізує актуальне для неї політичне явище та дає йому власну оцінку відповідно до її політичної свідомості.

2) Молодь є поколінням людей, які мають активну соціальну позицію, засвоюють загальноосвітні, професійні функції та соціальні ролі. Це громадяни, переважна частина яких здобуває вищу освіту та готується до дорослого життя. Вона також є об'єктом соціального оновлення, соціалізації та різноманітних проявів протестних настроїв.

3) Агресивність є особливою формою поведінки, що призводить до завдання шкоди та містить у собі внутрішньо особистісні та зовнішні причини. Причиною агресії в соціально-політичному контексті є явище відносної депривації та вплив інформаційних технологій, що сприяє нівелюванню змоги суспільства критично оцінити політичні події та штучно підвищує рівень агресивності.

4) Молодь щодо агресивності проявляє ознаки, пов'язані з соціальною незрілістю. Це може породжувати різні протиріччя та фрустрації, які при зовнішньому підкріпленні утворюють основну систему причин агресивних дій.

5) Розвиток екстремізму в контексті нігілізм-фанатизм як політичної агресивності серед молоді буде спричинений фрустрацією переважно через матеріальне незадоволення та у разі емоційної оцінки ситуації через зовнішній та внутрішній вплив. Якщо при оцінці соціально-політичних обставин передуватиме когнітивний компонент, екстремістські орієнтації не сформуються. Окремі показники політичних орієнтацій пов'язані з різними типами агресивності

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Висновки до розділу 2

Узагальнення та аналіз методів і методик вивчення стану агресивності і політичних орієнтацій особистості дозволяють зробити наступні висновки:

1. Для дослідження політичних орієнтацій психологи використовують такі методи, як опитування, анкетування, за допомогою якого можна зібрати дані шляхом безпосереднього чи опосередкованого спілкування з респондентом.

1. Для дослідження особливостей зв'язку політичних орієнтацій з агресивністю молоді доцільно застосувати наступні методики: опитувальник стану та рівня агресивності Баса-Даркі, методику вивчення політичних орієнтацій особистості Г.В. Пирог та опитувальник «Соціальні та політичні позиції» Г. Айзенка.

2. Обробка результатів передбачає кількісний та якісний аналізи. Кількісний аналіз результатів дослідження включав визначення середніх показників (середнє арифметичне значення), частотний (процентний) аналіз для вибірки загалом та окремо жінок і чоловіків. Для з'ясування зв'язку між показниками агресивності і політичними установами використано коефіцієнт кореляції Пірсона.

3. Використання даних методів, дотримання послідовності етапів дослідження забезпечує вивчення компонентів теоретичної моделі зв'язку політичних орієнтацій з агресивністю в ранній дорослості, дозволяє ефективно здійснити процедуру дослідження і максимально повно отримати інформацію про досліджуване явище, що відповідає поставленим меті та завданням.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА АГРЕСИВНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

3.1. Дослідження політичних орієнтацій представників сучасної молоді

3.1.1. Структура політичних орієнтацій молоді

Результати вивчення структури соціально-політичних цінностей респондентів раннього дорослого віку представлені в табл. 3.1 та додатку Б. Для досліджуваних найбільш значимими є цінності «права людини» (справедливий суд, свобода слова, свобода віросповідання, пріоритет особистих прав над правами держави та ін.), «справедливість» (розподіл благ відповідно до громадських внесків, відповідність суспільним уявленням про правду, правильність та ін.), «політичні свободи» (значимість особистісного вибору при голосуванні, свобода мітингів, можливість вільного висловлювання, плюралізм думок та ін.) та «порядок» (стабільність, низька злочинність, низька корупція, жорсткість покарання та ін.). Найменш значимими молодь вважає такі цінності, як «релігія» (високий авторитет духовних лідерів, дотримання релігійних норм і правил поведінки та ін.), «державний контроль» (рішення проблем людини державою, регулювання економіки, цін, курсів валют та ін.), «сильна влада» (сильна армія, правоохоронні органи, повага до влади і ін.) та «нація» (підтримка рідної мови, підтримка національного виробника, пріоритет представників своєї нації, пріоритет національних інтересів над особистими та ін.).

Найбільш значимими політичними цінностями для представників чоловічої статі стали «права людини», які вимагають справедливого суду, свободи слова та віросповідання, пріоритеті особистих прав над правами держави, «політичні свободи», які виражаються у високій значимості особистісного вибору при голосуванні, свободі мітингів, можливості вільно

висловлюватися, та «справедливість», яку характеризує розподіл благ відповідно до громадських внесків, відповідність суспільним уявленням про правду, правильність.

Таблиця 3.1

Соціально-політичні цінності у ранній дорослості

Цінності	Середні рангові значення		
	чоловіки	жінки	загальні
1. «Політичні свободи»	4,1	5,7	4,9
2. «Традиції»	8,8	6,5	7,6
3. «Справедливість»	5,2	4,9	5,1
4. «Права людини»	3,3	3	3,1
5. «Нація»	9,7	7,5	8,6
6. «Сильний, авторитетний лідер»	8,5	7	7,7
7. «Патріотизм»	9	7,8	8,4
8. «Рівність»	7,4	6,9	7,1
9. «Порядок»	5,6	4,5	5,1
10.«Релігія»	13	11	12
11. «Державний контроль»	9,8	9,3	9,6
12. «Незалежність»	5,3	6,4	5,8
13. «Економічні свободи»	6,7	7,8	7,2
14. «Соціальна захищеність»	6,4	7,2	6,8
15.«Сильна влада»	9,4	9	9,2

Найменш значимими для чоловіків стали такі цінності, як «релігія» (високий авторитет духовних лідерів, дотримання релігійних норм і правил поведінки та ін.), «державний контроль» (вирішення проблем людини державою, регулювання економіки, тощо), «нація» (підтримка рідної мови, підтримка національного виробника, пріоритет національних інтересів над

особистими), та «сильна влада» (сильна армія, правоохоронні органи, повага до влади) .

Представниці жіночої статі найбільш значимими цінностями виділили «права людини», які вимагають справедливого суду, свободи слова та віросповідання, пріоритеті особистих прав над правами держави, «порядок» (стабільність, низька злочинність, відсутність корупції, жорсткість покарання і ін.), «справедливість», яка виражалася у розподілі благ відповідно до громадських внесків, правильністю.

Найменш значимими для жінок виявилися такі цінності, як «релігія», яка характеризувалася високим рівнем авторитету духовних лідерів, дотриманням релігійних норм і правил поведінки; «державний контроль», який вимагає вирішення проблем людини державою, регулювання економіки тощо, та «сильна влада», яка вбачалася в сильній армії, правоохоронних органах, повазі до влади.

Об'єднання соціально-політичних цінностей за групами, що відповідають типам ідейно-політичних течій (лібералізм, консерватизм, соціалізм, авторитаризм та націоналізм), демонструє, що досліджуваним імпонує лібералізм, який ґрунтується на політичних та економічних свободах, правах людини, а найменш бажаним є націоналізм, який в основі проповідує вірність і відданість своїй нації, політичну незалежність, наявність національної ідеї задля практичного захисту умов життя нації; та консерватизм, який побудований на стабільності, прихильності традиційним цінностям і порядкам (табл. 3.2). Для чоловіків найбільш значимим є лібералізм, а найменш прийнятним націоналізм та авторитаризм. Жінки надали перевагу також лібералізму, найменш бажаним позначили націоналізм та авторитаризм, який ґрунтується на верховенстві держави чи сильного лідера, якому люди повинні бути віддані.

Таблиця 3.2

Цінності ідейно-політичних орієнтацій в ранній дорослості

Політичні течії (№ запитань, що відповідають характеристикам)	Середні значення		
	чоловіки	жінки	загальне
Лібералізм (політичні свободи, права людини, економічні свободи)	4,7	5,5	5
Консерватизм (традиції, порядок, релігія)	9,1	7,3	8,2
Соціалізм (рівність, справедливість, соціальна справедливість)	7,3	6,3	6,8
Авторитаризм (державний контроль, сильна влада, сильний авторитетний лідер)	8	8,2	7,6
Націоналізм (патріотизм, нація, незалежність)	9,2	8,4	8,8

Результати дослідження структури соціально-політичних потреб респондентів раннього дорослого віку представлені в табл. 3.3 та додатку В. Загалом для досліджуваних найбільш значимими є наступні потреби: «захищеність від іноземної збройної агресії», «почуття належності до певної спільноти (громади)» та «суспільне визнання результатів своєї діяльності». Найменш значимими для досліджуваних виявилися такі потреби, як: «гарантоване державою забезпечення для незахищених категорій громадян (в тому числі, студентів і пенсіонерів)» та «вільні і прозорі вибори».

Таблиця 3.3

Актуальні соціально-політичні потреби в ранній дорослості

Потреби	Середні рангові значення		
	чоловіки	жінки	загальне
1 Гарантований державою прожитковий мінімум	5,6	4,7	5,2
2 Захищеність від іноземної збройної агресії	3,6	3,1	3,4
3 Почуття належності до певної спільноти (громади)	3,4	4,4	3,9

4 Суспільне визнання результатів своєї діяльності	4,5	5,2	4,9
5 Можливість висловлювати свої політичні погляди, свобода слова	4,3	5,7	5
6 Задоволеність своїм соціальним, національним, мовним статусом в політичній системі суспільства	4,7	5,5	5,1
7 Прагнення мати однодумців, які поділяють мої погляди	5,6	5,1	5,4
8 Захищеність від кримінальних елементів	7,5	6,3	6,9
9 Гарантоване державою забезпечення для незахищених категорій громадян (в тому числі, студентів і пенсіонерів)	8,1	7,6	7,9
10 Вільні і прозорі вибори	7,7	7,2	7,4

Найбільш значимими потребами серед представників чоловічої статі є «захищеність від іноземної збройної агресії», «почуття належності до певної спільноти (громади)», «можливість висловлювати свої політичні погляди, свобода слова» та «суспільне визнання результатів своєї діяльності», а найменш значимими – «гарантоване державою забезпечення для незахищених категорій громадян», «вільні і прозорі вибори» та «захищеність від кримінальних елементів». Серед представниць жіночої статі найбільш актуальними потребами є «захищеність від іноземної збройної агресії», «почуття належності до певної спільноти» та «гарантований державою прожитковий мінімум», а найменш актуальними – «гарантоване державою забезпечення для незахищених категорій громадян» та «вільні і прозорі вибори».

Об'єднання соціально-політичних потреб за їх типами (матеріальні потреби, потреба у безпеці, соціальні потреби, потреба у визнанні та потреба у самовираженні) демонструє, що перш за все досліджувані прагнуть мати однодумців, належати до певної спільноти та бути в ній визнаним, що складають соціальні потреби та потреба у визнанні. В останню чергу їх

цікавить матеріальне становище та самовираження (таб. 3.4). Для чоловіків найбільш актуальними є соціальна потреба та потреба в визнанні, а найменш – матеріальні та потреба самовираження. Жінкам також найбільш важлива соціальна потреба, найменш – також матеріальні потреби та потреба у самовираженні.

Таблиця 3.4

Типи соціально-політичних потреб у ранній дорослості

Потреби	Середні значення		
	чоловіки	жінки	загальне
Матеріальні потреби	6,9	6,2	6,5
Потреба у безпеці	5,6	5,4	5,5
Соціальні потреби	4,5	4,7	4,6
Потреба у визнанні	4,6	5,4	4,9
Потреба у самовираженні	6	6,6	6,2

При обробці оціночної решітки проранжованих 15 цінностей серед представників чоловічої молоді виділено два фактори, які формують факторно-семантичне поле, представлене на рис. 3.1. Перший фактор описує 21,88% масиву даних, другий фактор – 18,66%.

Найчастіше корелюють з першим фактором такі конструкти як «Релігія», «Традиції» та «Соціальна захищеність», які водночас є складовими таких відповідних політичних орієнтацій як консерватизм та соціалізм. Протилежать їм конструкти «Політичні свободи» та «Права людини», що складають ліберальні цінності.

Другий фактор складають «Нація», «Патріотизм», «Рівність» та «Справедливість», що становлять такі ідейно-політичні течії як націоналізм та соціалізм, і протиставлених конструктів «Економічні свободи» та «Незалежність», притаманні лібералізму та націоналізму.

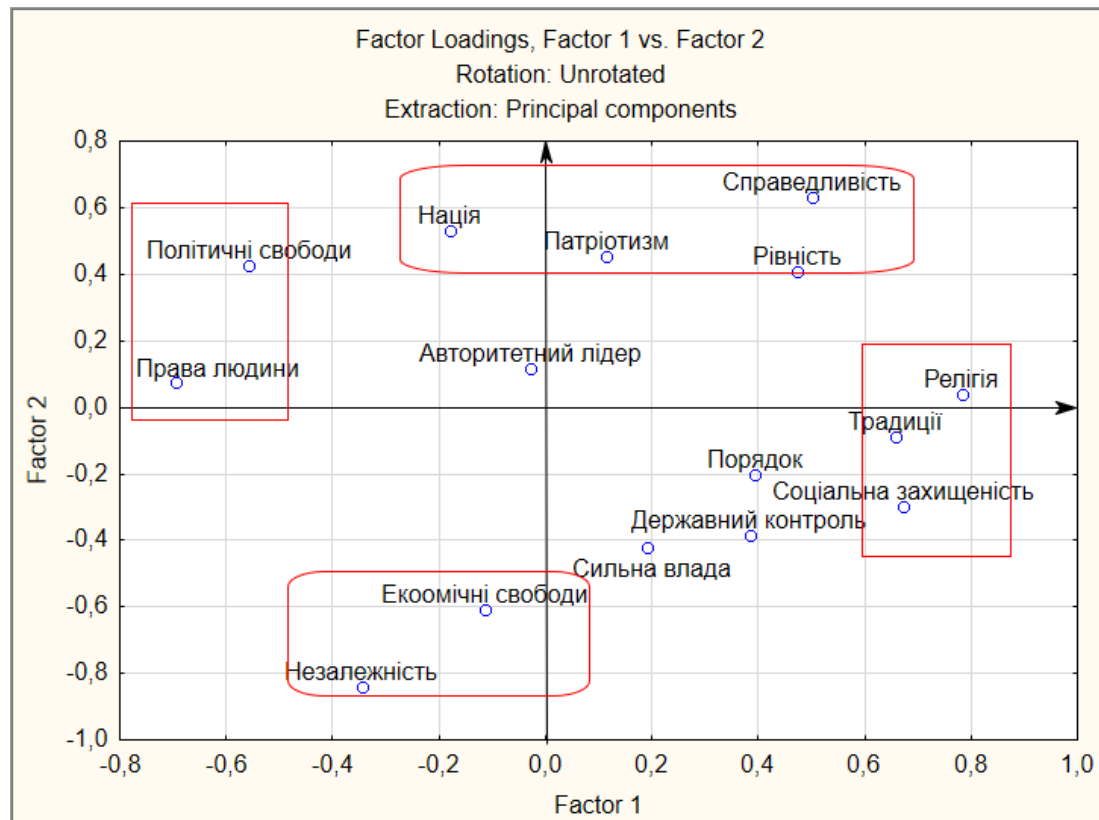

Рис. 3.1. Факторно-семантичне поле соціально-політичних цінностей чоловічої молоді.

При обробці оціночної решітки проранжованих жінками соціально-політичних цінностей серед виділено два фактори, які формують факторно-семантичне поле, представлене на рис. 3.2. Перший фактор описує 25% масиву даних, другий фактор – 19,83%.

Складають основу першого фактора конструкти «Нація», «Патріотизм», «Авторитетний лідер» та «Сильна влада», які є частиною політичних ідеологій націоналізму та авторитаризму.

Другий фактор складають «Традиції», «Рівність», «Релігія», «Справедливість» та «Політичні свободи», притаманні одночасно політичним ідеологіям консерватизму, лібералізму та соціалізму.

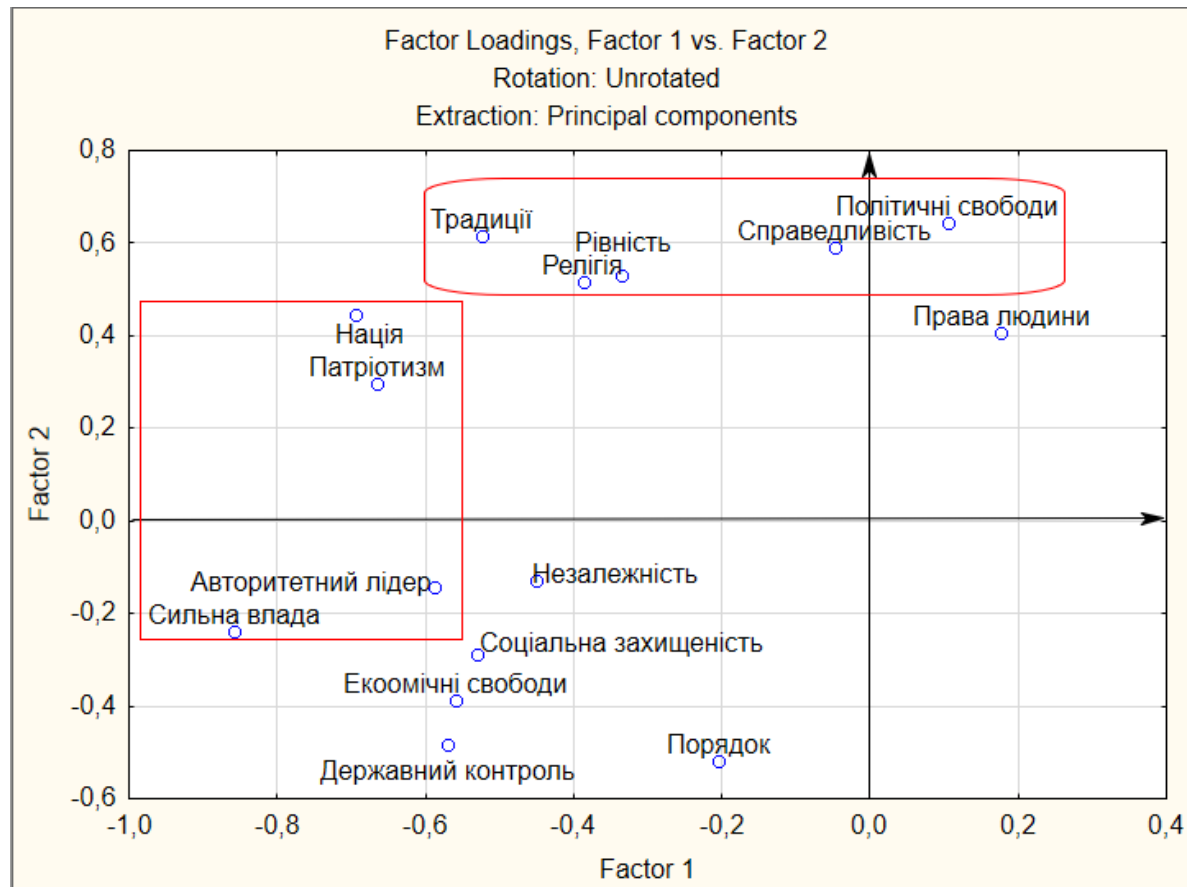

Рис. 3.2. Факторно-семантичне поле соціально-політичних цінностей жіночої молоді.

Отже, в загальному можна стверджувати слабку сформованість політичних орієнтацій серед сучасної молоді (здебільшого серед жіночої статі), яка схильна одночасно бути прихильником цінностей, політичні ідеології яких не пов'язані чи протиставлені одна одній. Для чоловічої молоді найбільш важливі консервативні, націоналістичні та соціалістичні цінності на противагу ліберальним та певним націоналістичним цінностям водночас. Важливі для жіночої молоді соціально-політичні цінності здебільшого є несумісними та притаманні одночасно усім політичним ідеологіям.

Вивчення оцінки засобів досягнення політичних цілей (зокрема, засоби і форми поведінки) шляхом опитування респондентів мало наступні результати. На запитання «Чи вважаєте Ви правомірними, у разі незадоволення діяльністю влади, наступні дії громадян?» респонденти відповіли наступним чином (рис. 3.3, 3.4).

Серед представників чоловічої статі звернення до офіційних органів влади через невдоволення її діяльністю вважають правомірним 97,5%, вагаються – 2,5% та жоден не вважає. Привернення уваги громадськості та ЗМІ вважають правомірним 85%, вагаються – 15%, також жоден не вважає. В разі необхідності звернення до суду вважають правомірним 75%, вагаються – 20% та не вважають 5% респондентів. Створення петицій та гасел в разі потреби визнають правомірним 55%, вагаються – 20% та відмовляються визнавати 25%. Влаштування страйків та голодувань в разі необхідності вважають правомірним 20%, вагаються 35% та відмовляються вважати 45% досліджуваних. Вважати правомірним влаштування демонстрацій та мітингів готові 30%, вагаються – 15% та не готові 55% респондентів. Збройні методи боротьби у разі незадоволення діяльністю влади визнають правомірними 10%, вагаються – 10% та не визнають такими 80% серед чоловічої молоді (рис. 3.1).

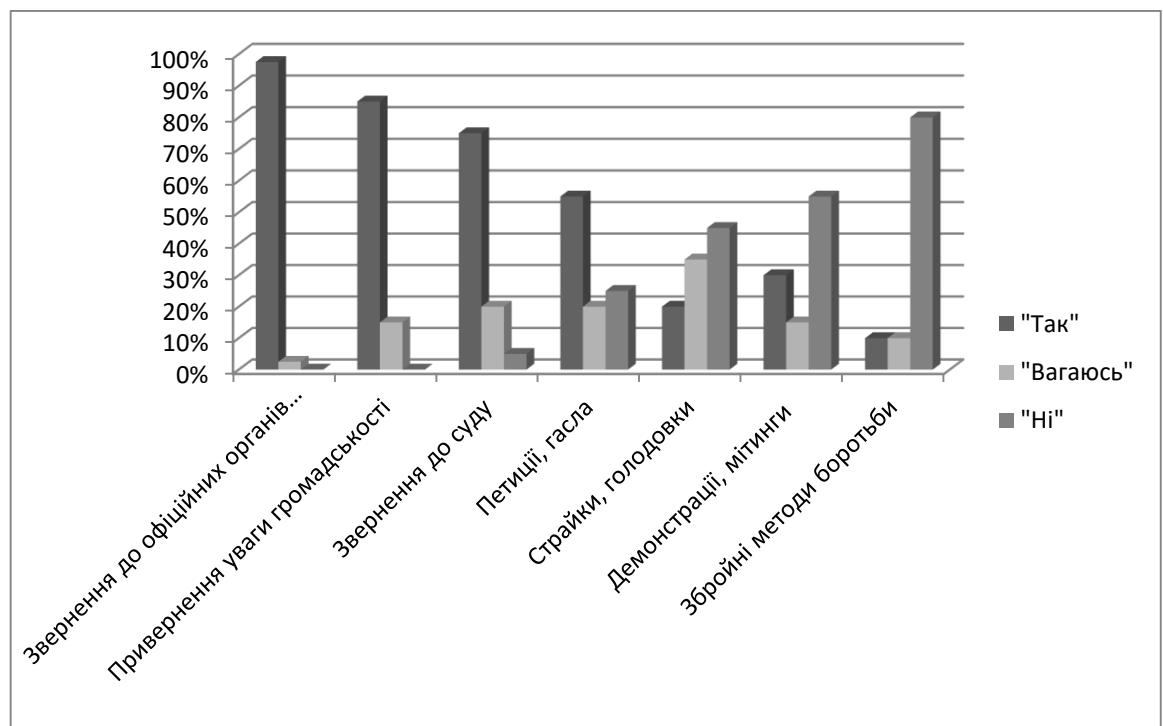

Рис. 3.3. Оцінки чоловіків щодо правомірності дій при незадоволенні діяльністю влади

Серед представниць жіночої статі звернення до офіційних органів влади через незадоволення її діяльністю вважають правомірним 75%, вагаються –

25% та жодна не вважає. Привернення уваги громадськості та ЗМІ вважають правомірним, як і серед чоловіків, 85%, вагаються – 15%, також жодна не вважає. В разі необхідності звернення до суду вважають правомірним 65%, вагаються – 30% та не вважають 5% респондентів. Створення петицій та гасел в разі потреби визнають правомірним, як і серед чоловіків, 55%, вагаються – 35% та відмовляються визнавати 10%. Влаштування страйків та голодувань в разі необхідності вважають правомірним 15%, вагаються 30% та відмовляються вважати 55% досліджуваних. Вважати правомірним влаштування демонстрацій та мітингів готові 35%, вагаються – 25% та не готові 40% респондентів. Збройні методи боротьби у разі незадоволення діяльністю влади визнають правомірними 0%, вагаються – 15% та не визнають такими 85% представниць жіночої статі серед молоді (рис. 3.2).

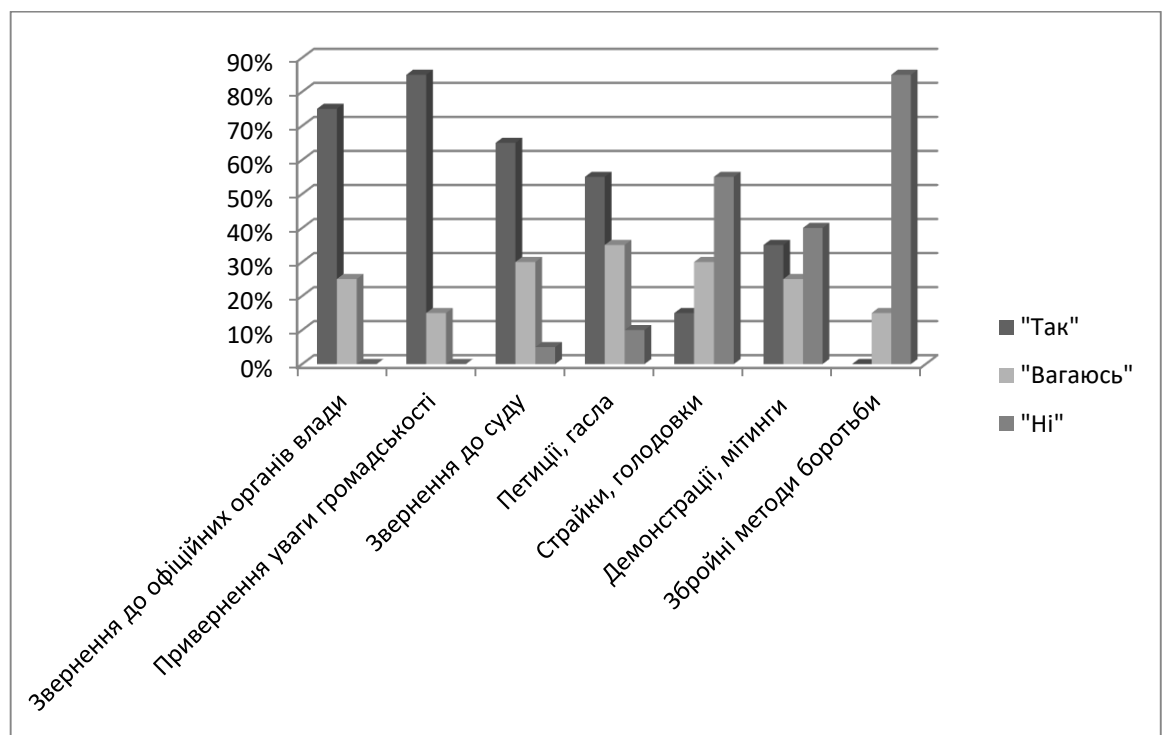

Рис. 3.4. Оцінки жінок щодо правомірності дій при незадоволенні діяльністю влади.

Загалом оцінки серед чоловіків та жінок щодо правомірності наступних дій громадян при незадоволенні діяльністю влади значно не відрізняються

(здебільшого у межах 20%). Схильність до позитивного схвалення радикальних дій (демонстрації, страйки, голодування тощо) дещо більша серед чоловіків, але щодо схвалення використання збройних методів боротьби проти значна більшість як чоловіків так і жінок.

На запитання «Чи може виникнути ситуація, яка могла б змусити Вас особисто в політичних цілях: скоювати акції протесту (страйки, голодовки, демонстрації, мітинги), руйнувати матеріальні цінності, взяти в руки зброю?» з варіантами відповіді для кожного виду політичної участі - «так», «вагаюсь», «ні», респонденти відповіли наступним чином (Рис. 3.5).

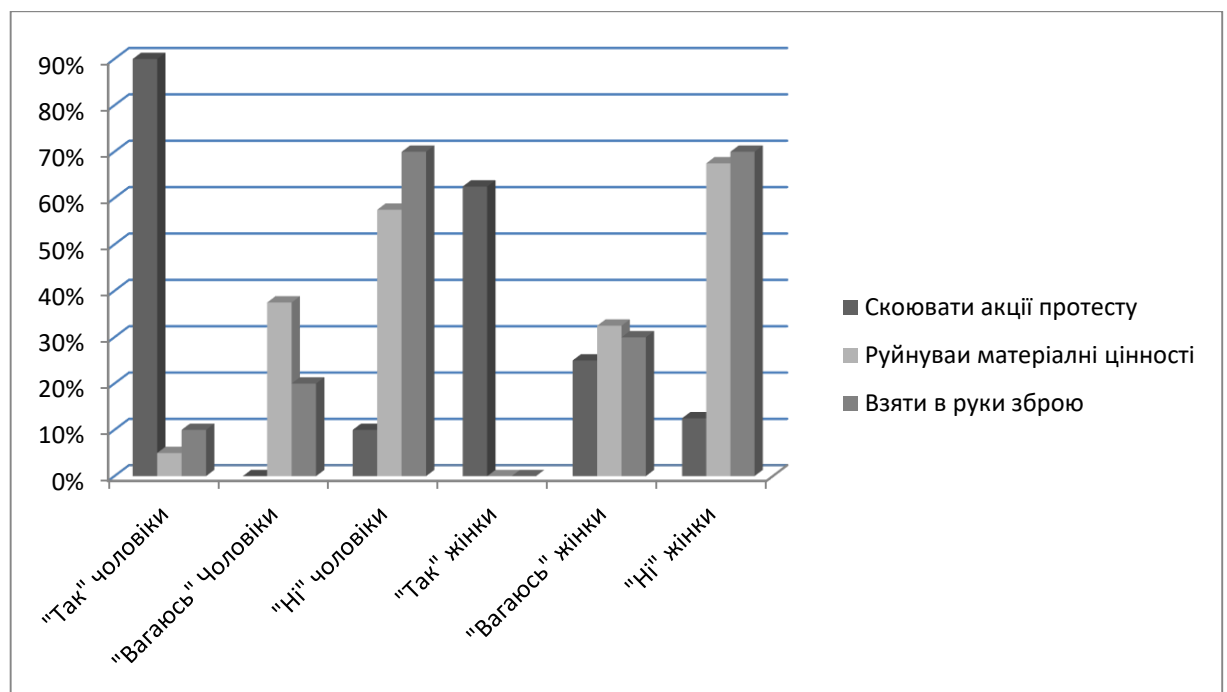

Рис. 3.5. Результати оцінки серед молоді готовності діяти відповідним чином залежно від ситуації.

У разі потреби скоювати акції протесту (страйки, голодовки, демонстрації, мітинги) готові 90% представників чоловічої та 62,5% представниць жіночої статі, вагаються жоден з представників чоловічої молоді та 25% жіночої, відмовилися від такого виду політичної участі громадян відповідно 10% та 12,5%.

Руйнувати матеріальні цінності готові 5% респондентів чоловічої та жодна респондента жіночої статі, вагаються відповідно 38% та 33%, та відмовляються вдаватися до таких дій 58% чоловіків та 68% жінок.

Вдатися до збройних методів боротьби готові 10% чоловіків та жодна з жінок, вагаються відповідно – 20% та 30%, відмовляються чинити так однаково 70% чоловічої та жіночої молоді.

Загалом, чоловіки та жінки в значній більшості не готові до використання зброї, що є тотожним до попередньої оцінки щодо схвалення таких дій. Здебільшого представники обох статей готові до скоєння акцій протесту в разі потреби. Щодо руйнування матеріальних цінностей та використання зброї всі респонденти жіночої статі відмовляються та готова погодитися незначна кількість чоловіків.

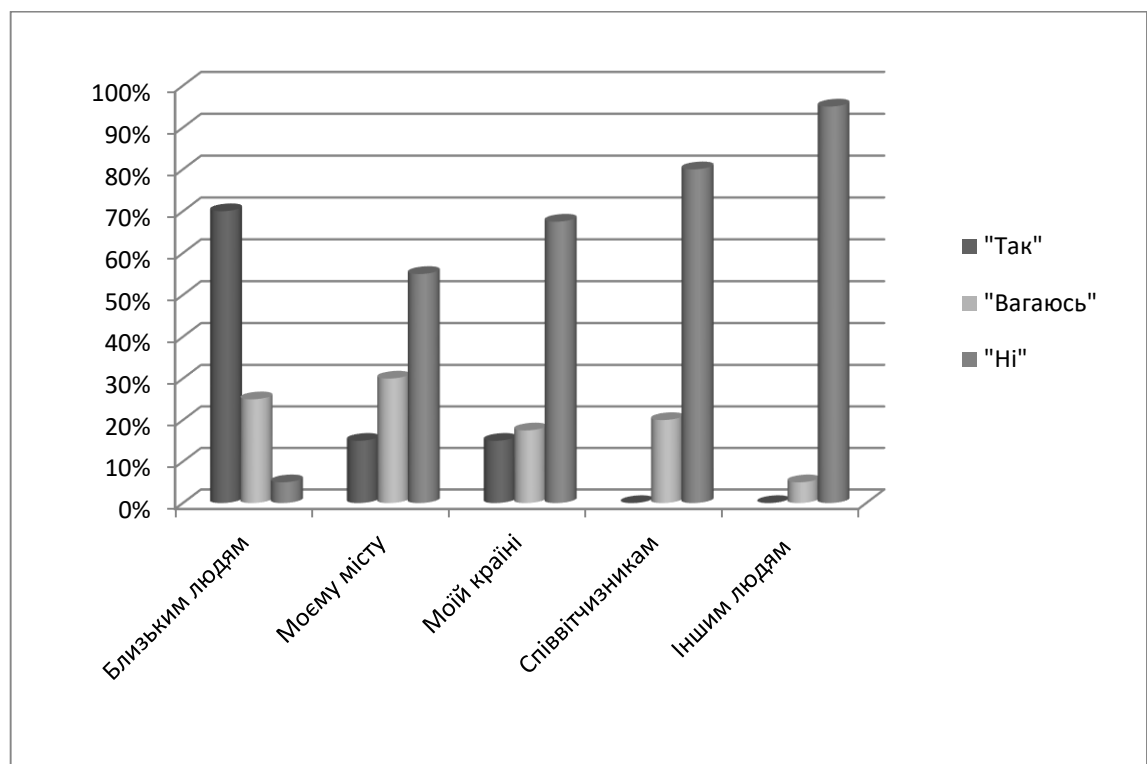

Рис. 3.6. Готовність представників чоловічої статі до збройних методів вирішення конфлікту в разі відповідних загроз.

При з'ясуванні, якщо виникне потреба використання зброї, умов, при яких це можливо (загроза близьким, рідному місту, своїй країні,

співвітчизникам та одновітцям іншої країни, або іншим людям іншої країни), були отримані наступні результати (Рис. 3.6, 3.7).

Серед представників чоловічої молоді 70% готові використати зброю у випадку загрози близьким людям, 25% з них вагаються та 5% відмовляються. У разі загрози рідному місту до таких дій будуть готовими 15%, вагаються 30% та відмовляються так чинити 55%. Якщо небезпека загрожуватиме рідній країні, до збройних методів готові 15%, з них вагаються 18% та не готові 68% чоловіків. Якщо небезпека загрожуватиме співвітчизникам, одновітцям в інших країнах, жоден респондент не готовий взяти до рук зброю, 20% вагаються та відмовляються 80%. У випадку загрози іншим громадянам в інших країнах також жоден не готовий використовувати зброю, 5% вагаються та відмовилися 95% опитуваних представників чоловічої молоді (Рис. 3.6).

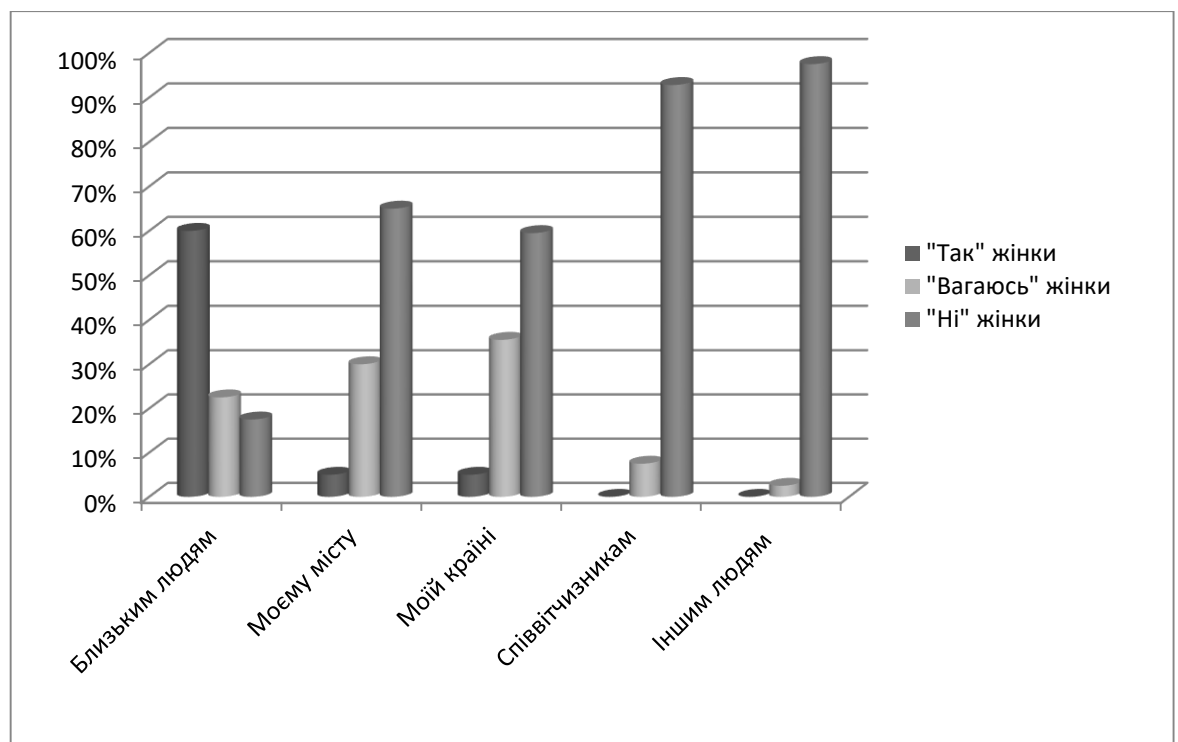

Рис. 3.7. Готовність представниць жіночої статі до збройних методів вирішення конфлікту в разі відповідних загроз.

Серед представниць жіночої молоді 60% готові використати зброю у випадку загрози близьким людям, 22,5% з них вагаються та 17,5%

відмовляються. У разі загрози рідному місту до таких дій будуть готовими 5%, вагаються 35% та відмовляються так чинити 65%. Якщо небезпека загрожуватиме рідній країні, до збройних методів готові 5%, з них вагаються 35% та не готові 60% жінок. Якщо небезпека загрожуватиме співвітчизникам, одновітцям в інших країнах, жодна респондента не готова взяти до рук зброю, з них 7,5% вагаються та відмовляються 92,5%. У випадку загрози іншим громадянам в інших країнах, також жодна не готова використовувати зброю, 3% вагаються та відмовилися 97% опитуваних представниць жіночої статі (Рис. 3.7).

В загальному, на всі вищезазначені запитання відповіла майже однакова кількість респондентів чоловічої та жіночої статі з різницею до 15% в деяких варіантах відповіді. Майже всі опитувані серед чоловічої та жіночої молоді відмовилася щодо збройних методів боротьби задля захисту як співвітчизників, одновітців в інших країнах, так й інших людей в інших країнах. Захистити близьких у разі потреби готова більшість респондентів обох статей, з незначною перевагою серед чоловіків.

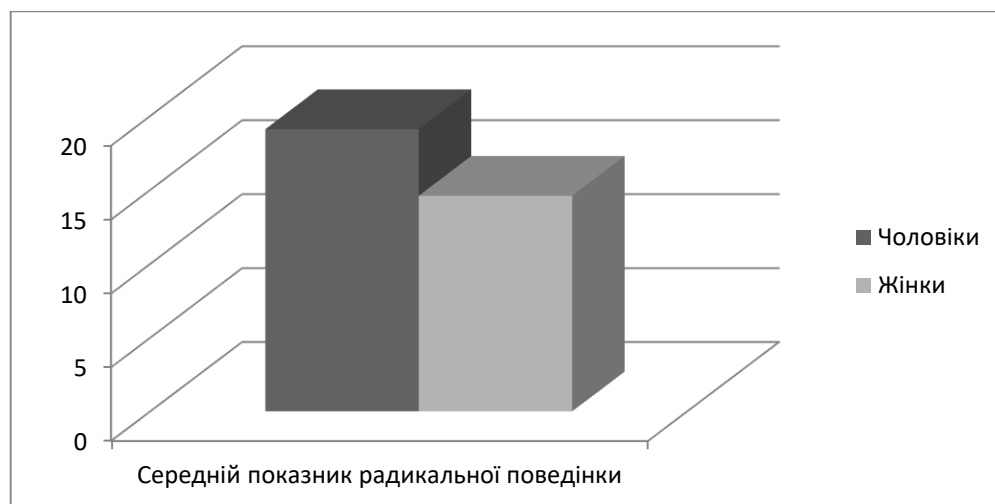

Рис. 3.8. Результати дослідження рівня радикалізму сучасної молоді.

На основі відповідей, отриманих вище, та перевіривши відповіді респондентів у числові показники, ми дослідили загальний показник

радикалізму серед респондентів (10 осіб чоловічої статі та 10- жіночої), які набрали максимальні показники (рис. 3.6).

Середній показник радикалізму серед чоловіків, найбільш схильних до радикальної поведінки (19,1) свідчить про високий її рівень. Жіноча молодь в загальному виявилася менш радикальною, середній показник радикалізму якої становить 14,6 – середній рівень.

Отже, чоловіки-радикали більш схильні до максимального рівня прояву політичної активності такого виду, ніж жінки. Як наслідок, можна припустити, що чоловіча радикальна молодь є більш схильною до збройних методів боротьби, а радикальні жінки – мітингів, демонстрацій тощо.

Власне матеріальне становище респонденти в загальному оцінюють як « посереднє» або «більш-менш» пристойне (рис. 3.7). Можна помітити, що жіноча молодь дещо більш критична та, можливо, вибаглива, щодо фінансової спроможності, ніж представники чоловічої молоді.

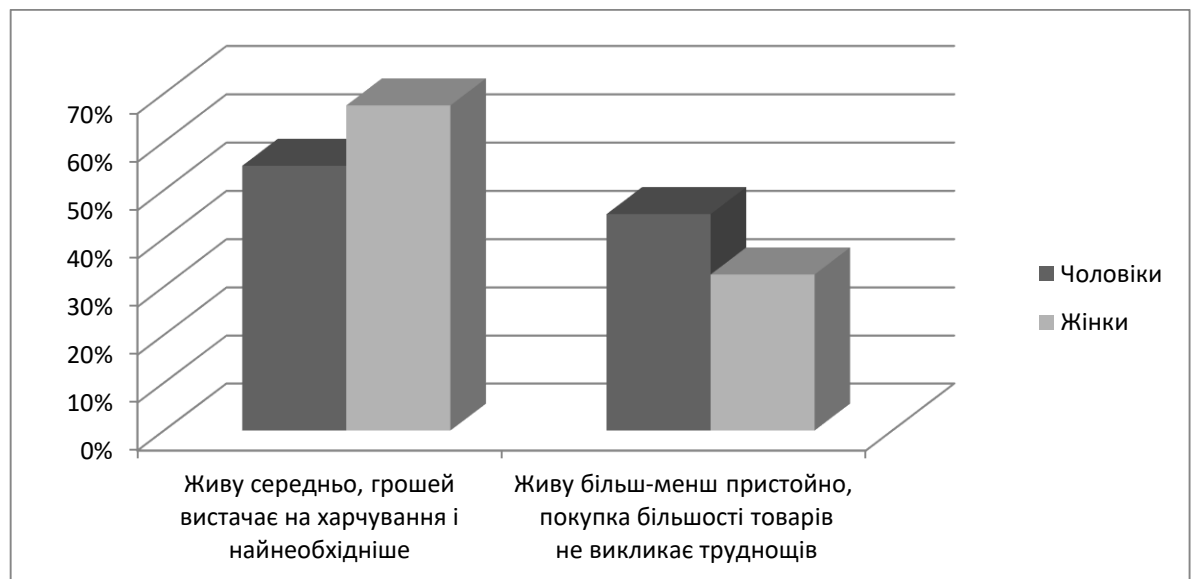

Рис. 3.9. Результати оцінки молоді власного матеріального становища

Отже, дослідження показало, що для вибірки в загальному найбільш значимі ліберальні цінності, найменш – націоналістичні та консервативні. При цьому, для вибірки більш актуальними є соціальні потреби та потреба у визнанні, а найменш – матеріальні потреби (відповідно матеріальне становище

вони оцінили як посереднє, або вище середнього) та потреба у самовираженні. Щодо оцінки та готовності до певних типів політичної участі опитувані майже однаково не схвалюють та не готові особисто до використання збройних методів боротьби, винятком може бути лише випадок загрози близьким людям, невелика кількість з них готова захищати в такий спосіб місто, а ще менша, країну. Щодо останніх обставин, до збройних методів готові більше чоловіча молодь, але захистити будь-кого іншого в інших країнах майже відмовилася уся вибірка. Вцілому чоловіча молодь в загальному є більш радикальною, ніж жіноча.

3.1.2. Соціально-політичні установки в період ранньої дорослості

Результати дослідження за методикою «Соціально-політичні позиції» були проаналізовані окремо для представників жіночої та чоловічої статі. Отримані результати дослідження представлені у таблиці 3.6 та рисунку 3.8 та додатку Г. У досліджуваних за фактором «Дозволеність» домінують показники високого рівня (у 69% досліджуваних). Переважання показників низького рівня свідчить Високі бали з даного фактору свідчать про схвалення сексуальної свободи, неформальних течій і «нестандартних» людей, лояльність до поширення наркотиків, легке ставлення до подій, зосередження на пошуку задоволення. Цьому надали перевагу 55% чоловічої та 83% жіночої молоді. За фактором «Расизм» серед усіх респондентів переважають показники низького рівня, тобто досліджувані здебільшого проявляють терпимість до етнічних меншин, толерантні до них.

Таблиця 3.6

Соціально-політичні позиції в період ранньої дорослості

Фактори	Чоловіки	Жінки	Загальне
---------	----------	-------	----------

	сер. значення	Кількість, %	сер. значення	Кількість, %	сер. значення	Кількість, %
Дозволеність	102,5	55	100,9	83	101,7	69
Строгість	82,5	45	85	17	83,7	31
Антирасизм	32,9	100	31,6	100	32,3	100
Реакційність	60,3	22,5	52	5	56,2	13,7
Прогресивність	47,4	77,5	45,6	95	46,5	86,2
Пацифізм	52,4	65	52,7	90	38,6	77,5
Мілітаризм	38,7	35	38,5	10	38,6	22,5

За фактором «Реакційність» більше половини жінок (77,5%) та майже усі представники чоловічої статі (95%) отримали низькі показники (86,2% вибірки загалом), це може вказувати на те, що більшість респондентів вірить у зміну життя на краще, орієнтує свою систему цінностей на майбутнє. За фактором «Пацифізм» значна кількість респондентів набрала високі бали (77,5% вибірки), тобто досліджувані демонструють негативне ставлення до військових дій. Результати чоловіків і жінок значною мірою відрізняються, 65% чоловіків та 90% жінок отримали показники високого рівня.

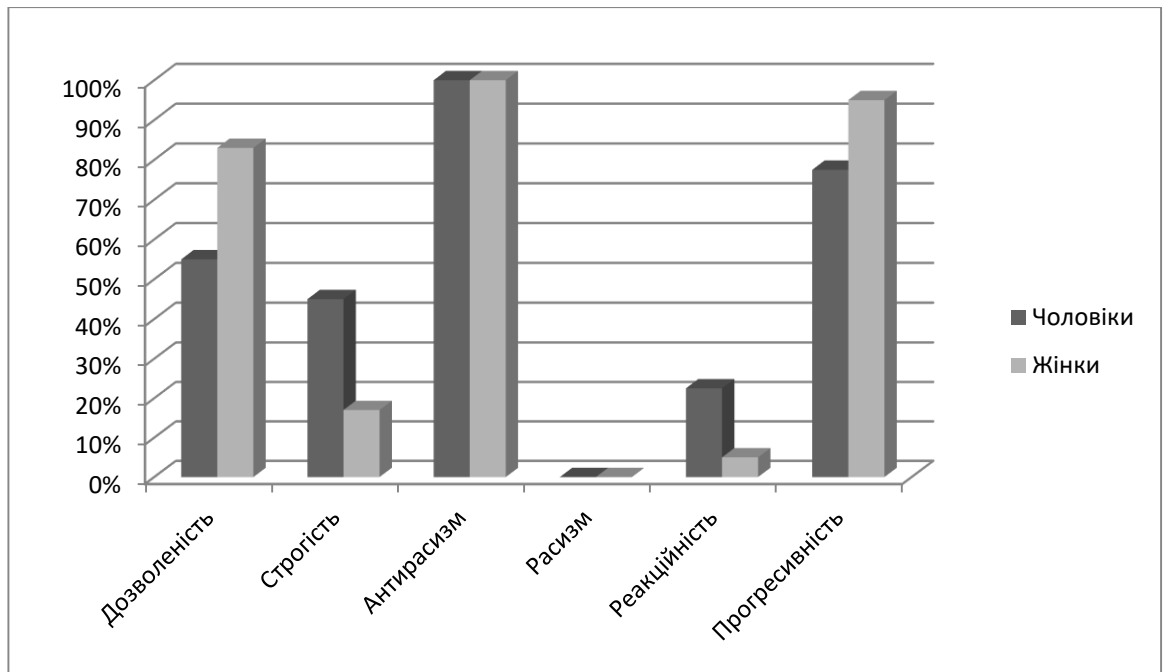

Рис. 3.10. Соціально-політичні установки в період ранньої дорослості

Отже, за результатами дослідження соціально-політичних позицій Г. Айзенка можна зробити висновок, що для вибірки характерне схвалення сексуальної свободи, неформальних течій і «нестандартних» людей, лояльність до поширення наркотиків, легке ставлення до подій, зосередження на пошуку задоволення, терпимість до етнічних меншин. Вони впевнені в тому, що війна не має ніяких виправдань, вірять у зміну життя на краще, орієнтують систему цінностей на майбутнє.

3.2. Типи та рівні прояву агресивності в ранній дорослості

Результати дослідження за методикою «Опитувальник стану агресивності Баса-Даркі» були проаналізовані окремо для представників жіночої та чоловічої статі за середніми показниками (рис. 3.8) та за рівнем вираженості кожного типу агресивності (рис. 3.3-3.11), (додаток Г).

Загалом представники чоловічої та жіночої статі мають помірно виражений рівень кожного з типів агресивності (рис. 3.11).

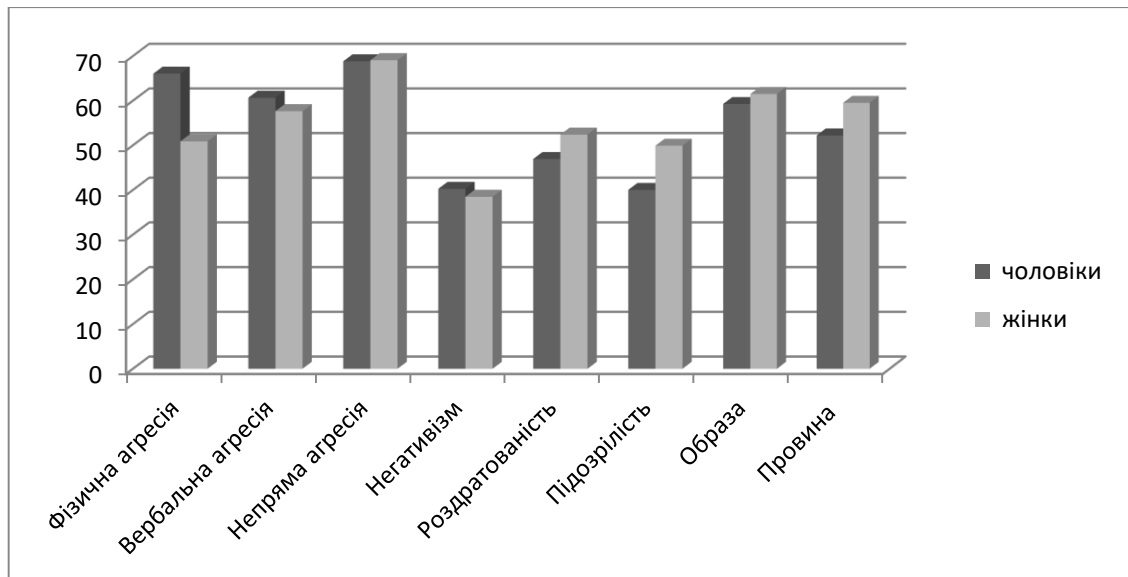

Рис. 3.11. Середні показники рівнів прояву типів агресивності в ранній дорослості.

Однакова кількість респондентів чоловічої та жіночої молоді (по 15%) має слабо виражені показники фізичної агресії, тобто здебільшого відмовляється від застосування фізичної сили проти інших осіб та об'єктів.

Слабку вираженість вербальної агресивності мають 8% чоловіків та 10% жінок та, відповідно, воліють максимально уникати вираження негативних почуттів, як через форму (сварка, крик, зойк), так і через зміст словесних відповідей (погроза, прокляття, лайка).

Рівень непрямой, опосередкованої, агресивності слабо виражений також серед 8% чоловіків, та у жодної з жінок. Тому лише незначна кількість чоловічої молоді намагається уникати вираження агресії обхідним шляхом, тобто спрямування її на інших осіб (злі плітки, жарти), або об'єктів.

Майже не здатними до негативізму виявилися 38% чоловічої молоді та 42% - жіночої. Тобто вони майже не володіють опозиційною формою поведінки, спрямованої зазвичай проти авторитету або керівництва, яка може наростати від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв і законів.

Слабко виражену роздратованість має більша кількість чоловіків (18%), ніж жінок (5%). Вони майже не схильна до прояву запальності, різкості та грубості.

Майже третина вибірки (38% чоловіків та 35% жінок) мають слабку здатність до підозрілості, що може свідчити про їх надмірну схильність до сугестивності.

Рідко коли схильна до образ майже однакова кількість респондентів (13% чоловіків та 10% жінок).

Дещо більше третини чоловіків (35%) та 10% жінок має слабку схильність до відчуття провини та загалом вважають себе добрими людьми (Рис. 3.12)

Близько половини опитуваних представників чоловічої статі (45%) та 70% має помірно виражену фізичну агресивність, тобто здебільшого застосовують фізичну силу проти інших осіб та об'єктів відповідно до моральних норм суспільства.

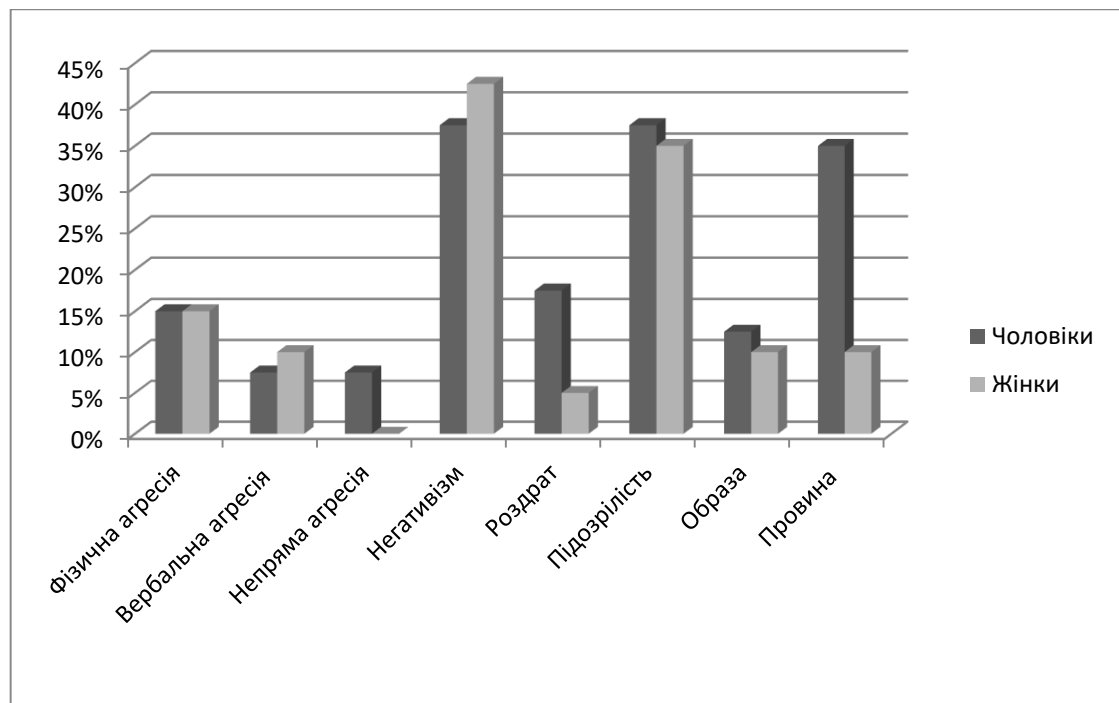

Рис. 3.12. Відсоткова кількість слабо виражених показників агресивності в ранній дорослості

Помірну вираженість вербальної агресивності мають близько третини чоловіків (35%), та вдвічі більше жінок (68%), тобто, виражають негативні почуття через форму та зміст словесних відповідей в межах норми.

Близько половини загальної вибірки (50% чоловіків та 43% жінок) отримали помірний показник підозрілості, що може свідчити про їх нормальну опірність та сугестивність.

Помірну схильність до образ мають 55% чоловічої та 60% жіночої солоді.

Близько половини чоловіків (43%) та жінок (55%) має помірну схильність до відчуття провини та здатні до критичної оцінки власних дій (Рис. 3.13).

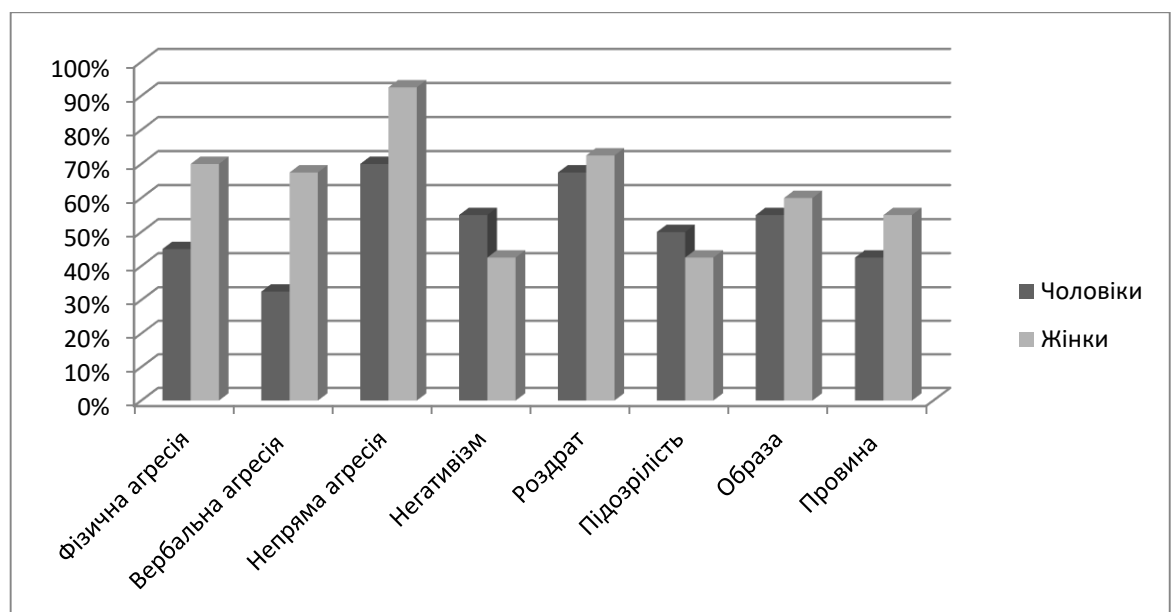

Рис. 3.13. Відсоткова кількість помірно виражених показників агресивності в ранній дорослості.

Близько половини опитуваних представників чоловічої статі (40%) та 15% має надмірно виражену фізичну агресивність, тобто здебільшого дозастосування фізичної сили проти інших осіб та об'єктів схильні більшою мірою, ніж є прийнятним у суспільстві.

Надмірну вираженість вербальної агресивності мають більшість чоловіків (50%), та втричі менше жінок (23%), тобто вони сильною мірою та

частіше виражають негативні почуття через форму та зміст словесних відповідей.

Рівень непрямой, опосередкованої агресивності сильно виражений також серед 23% чоловіків, та 8% жінок.

Сильні прояви негативізму мають 8% чоловічої та 15% жіночої молоді, тобто вони не здатні критично, без зайвого опору чи надмірної пасивності ставитися до авторитетів, звичаїв та законів, сталих норм поведінки.

Сильно виражену роздратованість має 15% чоловіків та 23% жінок, вони здебільшого схильні до проявів запальності, різкості та грубості.

13% чоловіків та 23% жінок отримали сильний показник підозрілості, що може свідчити про їх надмірну опірність та сугестивність.

Надмірну схильність до образ має близько третини респондентів (33% чоловічої та 30% жіночої молоді).

23% чоловіків та 35% жінок має сильну схильність до відчуття провини та занадто критично ставляться до власних дій.

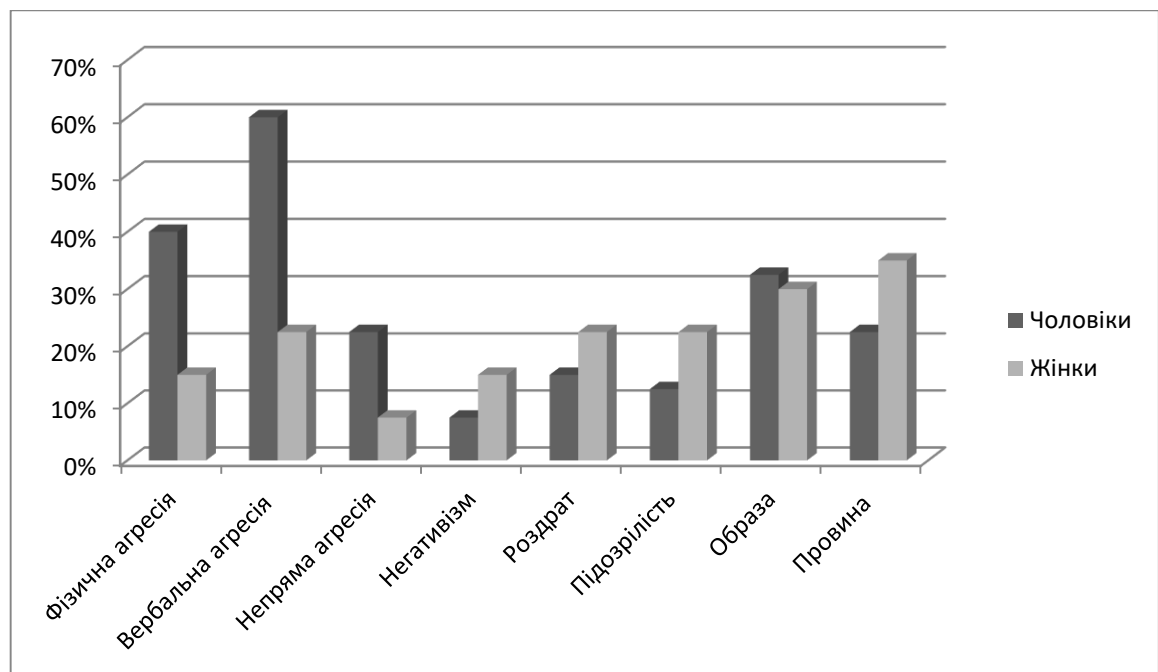

Рис. 3.14. Відсоткова кількість сильно виражених показників агресивності в ранній дорослості

Щодо вираженості показника загального ступеня агресивності варто зазначити, що в жодного з респондентів відсутній сильний його прояв, тому можемо оцінити лише вираженість слабого та помірного ступеня (Рис.3.15).

Слабку вираженість загального ступеня мають 37% респондентів чоловічої та 45% жіночої молоді, при тому, що помірна його вираженість наявна у більшості чоловіків (62,5%) та у близько половини жінок (55%).

Можна прослідкувати, що незначна більшість чоловіків, на відміну від жінок, має помірний загальний ступінь агресивності та дещо менша кількість, порівняно з жінками, слабоку його вираженість. Щодо результатів жіночої молоді, показники слабого та помірного ступеня агресивності вибірка поділила майже наполовину.

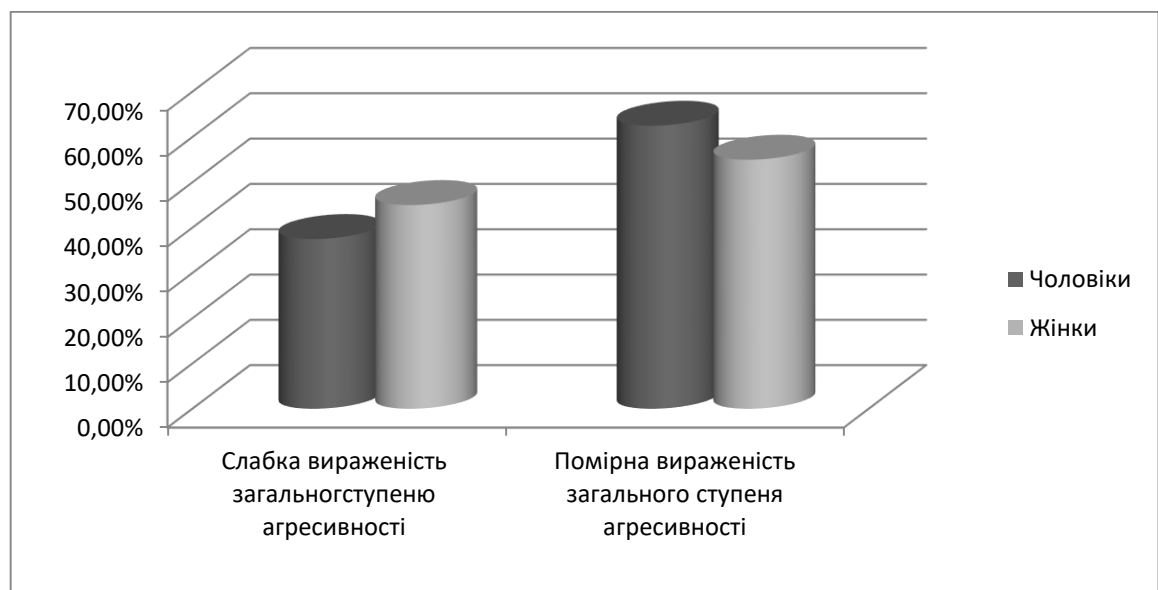

Рис. 3.15. Відсоткова кількість вираженості показника загального ступеня агресивності у представників ранньої дорослості

Отже, вибірка демонструє слабкий помірний прояв показника загального ступеня агресивності, та середні показники з кожного типу агресивності. Близько чверті всієї вибірки має слабе вираження більшості типів агресивності.. Лише менша кількість чоловіків, ніж жінок, отримала середні показники за типом фізичної та вербальної агресивності. Натомість близько половини чоловіків мають сильний рівень прояву фізичної та вербальної агресивності.

3.3.Аналіз зв'язку політичних орієнтацій та агресивності в період ранньої дорослості

Для визначення достовірності зв'язку між показниками самоактуалізації та показниками соціально-політичних установок було обрано коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона (таб. 3.8-3.10)

Таблиця 3.8

Кореляція між типами агресивності в ранній дорослості та соціально-політичними позиціями

Типи агресивності	Соціально-політичні установки			
	Пацифізм	Прогресивність	Антирасизм	Дозволеність
Фізична агресія	-0,17	0,30	0,21	-0,24
Вербальна агресія	0,05	-0,09	0,09	-0,15
Непряма агресія	0.05	0.0	-0.25	-0,01
Негативізм	0.04	-0.11	0.20	0.10
Роздратованість	0.03	-0.12	0.08	-0.02
Підозрілість	0.11	0.20	0.17	-0.24
Образа	0.10	-0.11	0.06	-0.10
Провина	-0.04	-0.08	0.02	-0.13

В результаті дослідження кореляційного зв'язку типів агресивності та соціально-політичних установок усієї вибірки можна з'ясувати наступне (таб. 3.8).

Кореляційний аналіз між шкалою «Фізична агресія» та соціально-політичними установками показав, що з фактором «Дозволеність» коефіцієнт кореляції дорівнює -0,24, тобто існує слабкий обернений зв'язок. З факторами «Антирасизм» (0,21), «Прогресивність» (0,30) існує слабкий прямий зв'язок. З фактором «Пацифізм» (-0,17) зв'язок надто слабкий та такий що нехтується.

Кореляційний аналіз між шкалою «Вербальна агресія» та соціально-політичними установками показав, що з кожним фактором існує надто слабкий зв'язок, або зв'язок відсутній $(-0,15-0,09)$

Кореляційний аналіз показав, що між шкалою «Непряма агресія» та соціально-політичними установками досліджуваних існує слабкий обернений зв'язок з фактором «Антирасизм» $(-0,25)$, з іншими факторами зв'язку немає.

Кореляційний аналіз між шкалою «Негативізм» та соціально-політичними установками показав, що з фактором «Дозволеність» $(0,10)$ та «Антирасизм» $(0,20)$ існує слабкий прямий зв'язок, з іншими факторами зв'язок надто слабкий або відсутній $(-0,11-0,10)$.

Кореляційний аналіз між шкалою «Роздратованість» та соціально-політичними установками показав лише або надто слабкий або відсутній зв'язок з кожним фактором $(-0,12-0,08)$

Кореляційний аналіз між шкалою «Підозрілість» та соціально-політичними установками показав, що лише з фактором «Дозволеність» існує слабкий обернений зв'язок $(-0,24)$, а з іншими факторами зв'язок надто слабкий або його немає $(0,11-0,17)$.

Кореляційний аналіз показав, що між шкалою «Образа» та соціально-політичними установками досліджуваних показав, що існує обернений слабкий зв'язок з факторами «Дозволеність» $(-0,10)$ та «Прогресивність» $(0,11)$ та прямий слабкий зв'язок з фактором «Пацифізм» $(0,10)$, а з фактором «Антирасизм» зв'язку немає $(0,06)$.

Кореляційний аналіз між шкалою «Образа» та соціально-політичними установками показав лише наявність надто слабкого або відсутнього зв'язку з усіма факторами $(-0,13-0,02)$.

За результатами дослідження кореляційного зв'язку типів агресивності та соціально-політичних установок серед представників чоловічої молоді можна з'ясувати наступне (таб. 3.9).

Кореляційний аналіз між шкалою «Фізична агресія» та соціально-політичними установками показав, що лише з фактором «Антирасизм» $(0,27)$

існує слабкий прямий зв'язок, з іншими факторами зв'язок дуже слабкий, або відсутній (-0,16-0,18).

Таблиця 3.9

Кореляція між типами агресивності серед чоловічої молоді та соціально-політичними установками

Типи агресивності	Соціально-політичні установки			
	Пацифізм	Прогресивність	Антирасизм	Дозволеність
Фізична агресія	-0,14	0,18	0,27	-0,16
Вербальна агресія	0,02	-0,02	0,03	-0,06
Непряма агресія	0,06	-0,02	-0.26	-0,09
Негативізм	0,00	-0,07	-0,03	0,03
Роздратованість	-0,11	-0.22	-0,08	0,21
Підозрілість	0,03	0.40	0,08	-0.41
Образа	0,12	0,08	-0,16	0,03
Провина	-0,14	0,02	0,17	0,05

Кореляційний аналіз між шкалою «Вербальна агресія» та соціально-політичними установками показав що з усіма факторами зв'язок надто слабкий, або такий що не існує (-0,06-0,03).

Кореляційний аналіз показав, що між шкалою «Непряма агресія» та соціально-політичними установками досліджуваних існує слабкий обернений зв'язок з фактором «Антирасизм» (-0,26), з іншими факторами зв'язку немає.

Кореляційний аналіз між шкалою «Негативізм» та соціально-політичними установками зв'язку не виявив (-0,07-0,03)

Кореляційний аналіз між шкалою «Роздратованість» та соціально-політичними установками показав, що з фактором «Дозволеність» (0,21) існує слабкий прямий зв'язок, а з фактором «Прогресивність» (-0,22) – обернений; з іншими факторами зв'язок надто слабкий або відсутній (-0,11;-0,08).

Кореляційний аналіз між шкалою «Підозрілість» та соціально-політичними установками показав, що лише з фактором «Дозволеність» існує

помірний обернений зв'язок (-0,41), а з фактором «Прогресивність» (0,40) помірний прямий зв'язок. З іншими факторами зв'язку немає (0,03-0,08)

Кореляційний аналіз показав, що між шкалою «Образ» та соціально-політичними установками досліджуваних зв'язок дуже слабкий або його немає (-0,16-0,12).

Кореляційний аналіз між шкалою «Образ» та соціально-політичними установками показав дуже слабкий або відсутній зв'язок з кожним фактором (-0,14-0,17).

За результатами дослідження кореляційного зв'язку типів агресивності та соціально-політичних установок серед представників чоловічої молоді можна з'ясувати наступне (таб. 3.9).

Кореляційний аналіз між шкалою «Фізична агресія» та соціально-політичними установками показав, що з фактором «Дозволеність» (-0,22) існує слабкий обернений зв'язок, а з фактором «Прогресивність» (0,29) слабкий прямий. З іншими факторами зв'язок дуже слабкий, або відсутній (-0,10-0,08).

Таблиця 3.10

Кореляція між типами агресивності серед жіночої молоді та соціально-політичними установками

Типи агресивності	Соціально-політичні установки			
	Пацифізм	Прогресивність	Антирасизм	Дозволеність
Фізична агресія	-0,10	0,29	0,08	-0,22
Вербальна агресія	0,14	-0,29	0,13	-0,28
Непряма агресія	0,03	-0,22	-0,07	-0,34
Негативізм	0,15	-0,20	0,43	-0,29
Роздратованість	0,21	0,11	0,28	-0,47
Підозрілість	0,28	0,08	0,26	-0,11
Образ	0,05	0,23	0,27	-0,33
Провина	0,10	-0,13	-0,19	-0,56

Кореляційний аналіз між шкалою «Вербальна агресія» та соціально-політичними установками показав обернений слабкий зв'язок з фактором «Прогресивність» (-0,29) та «Дозволеність» (-0,28), з усіма іншими факторами зв'язок надто слабкий, (0,13-0,14).

Кореляційний аналіз показав, що між шкалою «Непряма агресія» та соціально-політичними установками досліджуваних існує помірний обернений зв'язок з фактором «Дозволеність» (-0,34) та слабкий обернений зв'язок з фактором «Прогресивність» (-0,22), з іншими факторами зв'язок відсутній (-0,07-0,03).

Кореляційний аналіз між шкалою «Негативізм» та соціально-політичними установками виявив помірний прямий зв'язок з фактором «Антирасизм» (0,43) та обернений слабкий зв'язок з факторами «Дозволеність» (-0,29) та «Прогресивність» (-0,20).

Кореляційний аналіз між шкалою «Роздратованість» та соціально-політичними установками показав, що з фактором «Дозволеність» (-0,47) існує помірний обернений зв'язок, а з факторами «Антирасизм» (0,28) та «Пацифізм» (0,21) – слабкий прямий.

Кореляційний аналіз між шкалою «Підозрілість» та соціально-політичними установками показав слабкий прямий зв'язок з факторами «Пацифізм» (0,28) та «Антирасизм» (0,26).

Кореляційний аналіз показав, що між шкалою «Образа» та соціально-політичними установками виявлено помірний обернений зв'язок з фактором «Дозволеність» (-0,33) та слабкий прямий зв'язок з факторами «Прогресивність» (0,23) та «Антирасизм» (0,27).

Кореляційний аналіз між шкалою «Образа» та соціально-політичними установками показав дуже слабкий або відсутній зв'язок з кожним фактором (-0,14-0,17).

Кореляційний аналіз між шкалою «Образа» та соціально-політичними установками показав середній обернений зв'язок з фактором «Дозволеність» (-0,56), з іншими факторами зв'язок надто слабкий (-0,19-0,10).

Узагальнення результатів кореляції за коефіцієнтом Пірсона свідчить, що між типами агресивності (за методикою Баса-Даркі) і соціально політичними установками в даній вибірці значимі зв'язки майже не виражені:

- середній обернений кореляційний зв'язок існує лише серед представниць жіночої статі між шкалою «Провина» та фактором «Дозволеність» (-0,56).

- помірний прямий кореляційний зв'язок існує між шкалою «Фізична агресія» та фактором «Прогресивність» (0,30) серед загальної вибірки, між шкалою «Підозрілість» та фактором «Прогресивність» (0,40) серед чоловіків, між шкалою «Негативізм» та фактором «Антирасизм» (0,43) серед жіночої молоді.

- помірний обернений кореляційний зв'язок існує між шкалою «Підозрілість» та фактором «Дозволеність» (-0,41) серед чоловіків; між шкалою «Непряма агресія» та фактором «Дозволеність» (-0,34), між шкалою «Роздратованість» та фактором «Дозволеність» (-0,47), між шкалою «Образа» та фактором «Дозволеність» (-0,33) серед жіночої статі.

- слабкий прямий кореляційний зв'язок в загальному існує між шкалою «Фізична агресія» та фактором «Антирасизм» (0,21), між шкалою «Негативізм» та фактором «Антирасизм» (0,20), між шкалою «Підозрілість» та фактором «Прогресивність» (0,20). Серед чоловічої молоді: між шкалою «Роздратованість» та фактором «Дозволеність» (0,21), між шкалою «Фізична агресія» та фактором «Антирасизм» (0,27). Серед жіночої молоді: між шкалою «Роздратованість» та фактором «Антирасизм» (0,28), між шкалою «Підозрілість» та фактором «Антирасизм» (0,26), між шкалою «Образа» та «Антирасизм» (0,27), між шкалою «Фізична агресія» та «Прогресивність» (0,29), між шкалою «Образа» та «Прогресивність» (0,23), між шкалою «Роздратованість» та фактором «Пацифізм» (0,21) та між шкалою «Підозрілість» і фактором «Пацифізм» (0,28).

- слабкий обернений кореляційний зв'язок в загальному існує між шкалами: «Фізична агресія» та «Дозволеність» (-0,24), «Підозрілість» та

«Дозволеність» (-0,24), «Непряма агресія» та «Антирасизм» (-0,25). Серед чоловічої молоді зв'язок такого типу наявний між шкалою «Непряма агресія» та фактором «Антирасизм» (-0,22). Серед представниць жіночої молоді зв'язок такого типу наявний між наступними шкалами: «Фізична агресія» та «Дозволеність» (-0,22), «Вербальна агресія» та «Дозволеність» (-0,28), «Негативізм» та «Дозволеність» (-0,29), «Вербальна агресія» та «Прогресивність» (-0,29), «Негативізм» та «Прогресивність» (-0,20).

- надто слабкий або відсутній зв'язок в загальному є між шкалами «Вербальна агресія», «Образа» та «Провина» і відповідними соціально-політичними установками. Серед представників чоловічої молоді між шкалами «Вербальна агресія», «Негативізм», «Образа» та «Провина», що зіставлялися з відповідними соціально-політичними установками.

Отже, результати зіставлення типів агресивності з показниками соціально-політичних позицій в даній вибірці свідчать про їх слабкий зв'язок, а саме:

- Молодь, заперечуючи цінності та норми минулих поколінь, може вдаватися до фізичних агресивних дій, при цьому захищаючи нові соціально-політичні цінності.

- Толерантна до нацменшин молодь, як виявилось, може вдаватися до фізичних агресивних дій. Це можна пояснити особливістю опитувальника, який є застарілим щодо інтерпретації антирасизму в сучасному суспільстві, та особливістю вибірки.

- Чоловіки, що нехтують цінностями минулих років, вважаючи їх застарілими, також упереджено та недовірливо сприймають суспільство, а саме, мабуть, до захисників надбання минулого.

- Чоловіки, що схильні нехтувати суспільними нормами, довірливо та неупереджено ставляться до суспільства.

- Чим більше жінки порушують моральні та культурні норми суспільства, тим менше вони агресивно та вороже налаштовані і не відчують провини.

- Жіноча молодь, яка заперечує користь воєнних дій чи будь-якої збройної агресії, схильна ворожо та з недовірою ставитися до суспільства, що можна пояснити як наслідок страху війни.

В результаті порівняння рівня радикалізму вибірки, найбільш схильної до радикальної поведінки, з типами агресивності, були отримані наступні дані (таб. 3.11).

В загальному, радикальна молодь має сильний прояв типів агресивності, а саме: фізичної агресивності (сер. бал 80,4), вербальної агресивності (84,5) та непрямой агресивності (87,2).

Чоловіча радикально налаштована молодь також отримала середні показники типів агресивності, що вказують на їх сильний прояв (відповідно 86,4, 81,3 та 83,2 бали).

Радикальна жіноча молодь отримала показник фізичної агресивності в межах норми (74,3), а вербальної (87,6) та непрямой агресивності (91,2) сильного прояву та більше ніж у чоловіків.

Таблиця 3.11

Показники агресивності молоді з високим рівнем радикалізму

Високий показник радикальної поведінки	Середні показники типів агресивності		
	Фізична агресивність	Вербальна агресивність	Непряма агресивність
Загальна вибірка	80,4	84,5	87,2
Чоловіки	86.4	81.3	83.2
Жінки	74.3	87.6	91.2

Результати зіставлення показника радикальної поведінки високого рівня з типами агресивності в даній вибірці свідчать про наступні особливості:

- Чоловіча радикально налаштована молодь більш схильна до використання фізичної сили та збройних методів боротьби, а жіноча – налаштована посередньо, в межах норми.

- Вербальну та опосередковану форму агресивності сильного прояву прирадикальних діях схильні використовувати більше жінки, ніж чоловіки.

3.4. Практичні рекомендації щодо профілактики агресивної поведінки молоді в соціально – політичному просторі

Вразливість сучасного молодого покоління пояснюється схильністю до підвищеного емоційно-чуттєвого освоєння існуючої соціальної реальності, відсутність належного життєвого і професійного досвіду, що поєднується із соціально-економічними, соціокультурними та політичними катаклізмами

Молодіжний екстремізм відрізняється від дорослого стихійністю та менш слабкою організованістю. При цьому безпосереднє відношення до його діяльності можуть мати також дорослі, яких молодь своєю протиправною поведінкою часто прагне наслідувати. Такими прагненнями дорослі користуються, а тому набуває поширення практика втягнення молоді до діяльності екстремістських угруповань. Шляхом підкупу або відвертого обману, використовуючи властиву молоді енергію та заповзятість, маніпулюючи її патріотичними почуттями, екстремісти пропонують молодим людям утопічне, героїчне, сповнене «особливим сенсом» життя, для досягнення власних соціально-деструктивних цілей. Причому дії молодих екстремістів є більш жорсткими, оскільки через свій вік молодь до кінця не усвідомлює страх перед смертю, фізичними травмами, погано уявляє наслідки власних дій.

Для попередження та запобігання радикалізму в ранній дорослості є доцільним впровадження ряду наступних заходів:

- розроблення освітніх, соціокультурних та інформаційно-психологічних технологій, спрямованих на зниження деструктивного потенціалу молодіжного політичного радикалізму та екстремізму.

- підтримку суспільної активності молоді (як молодіжних громадських організацій, так і низових ініціатив та цільових проектів);
- нормативне закріплення посиленої відповідальності за здійснення екстремістської пропаганди серед неповнолітніх осіб;
- сприяння розвитку міжнаціонального та етноконфесійного діалогу з метою запобігання поширенню радикалістських ідей та екстремістських псевдоцінностей у молодіжному середовищі України;
- розроблення освітніх, соціокультурних та інформаційно-психологічних технологій, спрямованих на зниження деструктивного потенціалу молодіжного політичного радикалізму та екстремізму;
- виявлення шляхом психологічного опитування осіб та груп, поведінка яких вказує на можливість вчинення екстремізму і здійснення профілактичного впливу щодо них;
- забезпечення соціально-психологічного супроводу молодих людей, які за різних умов потрапили до екстремістських угруповань;

Отже, зазначені соціально-психологічні заходи допоможуть молоді усвідомити, що держава турбується про них, а тому немає підстав для вчинення протизаконних радикальних дій.

Висновки до розділу 3

На основі результатів проведеного емпіричного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Для вибірки в загальному найбільш значимі ліберальні цінності, найменш – націоналістичні та консервативні. При цьому, для вибірки більш актуальними є соціальні потреби та потреба у визнанні, а найменш – матеріальні потреби (відповідно матеріальне становище вони оцінили як посереднє, або вище середнього) та потреба у самовираженні.

2. Вибірка здебільшого демонструє слабку сформованість політичної ідеології (здебільшого серед жіночої статі), та схильна одночасно бути

прихильником цінностей, політичні ідеології яких не пов'язані чи протиставлені одна одній. Важливі для жіночої молоді соціально-політичні цінності здебільшого є несумісними та притаманні одночасно усім політичним ідеологіям.

3. Більшість молоді не схвалює та не готова особисто до використання збройних методів боротьби, окрім загрози близьким людям, невелика кількість з них готова захищати в такий спосіб місто, а ще менша – країну. В даному випадку до збройних методів готова більше чоловіча молодь. Чоловіча радикальна молодь є більш схильною до збройних методів боротьби, а радикальні жінки – мітингів, демонстрацій тощо.

4. Для вибірки характерне схвалення сексуальної свободи, неформальних течій і «нестандартних» людей, лояльність до поширення наркотиків, легке ставлення до подій, зосередження на пошуку задоволення, терпимість до етнічних меншин. Вони впевнені в тому, що війна не має ніяких виправдань, вірять у зміну життя на краще, орієнтують систему цінностей на майбутнє.

5. Молодь демонструє слабкий помірний прояв показника загального ступеня агресивності, та середні показники з кожного типу агресивності. Близько чверті всієї вибірки має слабе вираження більшості типів агресивності.. Лише менша кількість чоловіків, ніж жінок, отримала середні показники за типом фізичної та вербальної агресивності. Натомість близько половини чоловіків мають сильний рівень прояву фізичної та вербальної агресивності.

6. Результати зіставлення типів агресивності з показниками соціально-політичних позицій в даній вибірці свідчать про їх слабкий зв'язок, а саме: Молодь, заперечуючи цінності та норми минулих поколінь, може вдаватися до фізичних агресивних дій, при цьому захищаючи нові соціально-політичні цінності. Толерантна до нацменшин молодь, як виявилось, може вдаватися до фізичних агресивних дій. Це можна пояснити особливістю опитувальника, який є застарілим щодо інтерпретації антирасизму в сучасному суспільстві, та особливістю вибірки. Чоловіки, що нехтують цінностями минулих років,

вважаючи їх застарілими, також упереджено та недовіжливо сприймають суспільство, а саме, мабуть, до захисників надбання минулого. Чоловіки, що схильні нехтувати суспільними нормами, довірливо та неупереджено ставляться до суспільства. Чим більше жінки порушують моральні та культурні норми суспільства, тим менше вони агресивно та вороже налаштовані і не відчують провини. Жіноча молодь, яка заперечує користь воєнних дій чи будь-якої збройної агресії, схильна ворожо та з недовірою ставитися до суспільства, що можна пояснити як наслідок страху війни.

7. Чоловіча радикально налаштована молодь більш схильна до використання фізичної сили та збройних методів боротьби, а жіноча – налаштована посередньо, в межах норми. Вербальну та опосередковану форму агресивності сильного прояву при радикальних діях схильні використовувати більше жінки, ніж чоловіки.

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічний аналіз та емпіричне дослідження особливостей зв'язку політичних орієнтацій з агресивністю молоді дає підстави для формування наступних висновків:

1. Політичні орієнтації є певною спрямованістю особистості на політичні явища, які стосуються її та регулюють діяльність. Молодь є поколінням людей, які мають активну соціальну позицію, засвоюють загальноосвітні, професійні функції та соціальні ролі. Агресивність є особливою формою поведінки, що призводить до завдання шкоди та містить у собі внутрішньо особистісні та зовнішні причини. Схильна до агресивних дій молодь проявляє ознаки соціальної незрілості, що може породжувати різні протиріччя та фрустрації.

2. Розвиток екстремізму в контексті нігілізм-фанатизм як політичної агресивності серед молоді буде спричинений фрустрацією переважно через матеріальне незадоволення та у разі емоційної оцінки ситуації через зовнішній та внутрішній вплив. Якщо при оцінці соціально-політичних обставин передуватиме когнітивний компонент, екстремістські орієнтації не сформуються. Зв'язок агресивності та політичних орієнтацій був припущений шляхом зіставлення, на наш погляд, відповідних політичних полярних факторів, що найбільш яскраво корелюватимуть з агресивністю.

2. Для дослідження особливостей зв'язку політичних орієнтацій з агресивністю молоді доцільно застосувати наступні методики: опитувальник стану та рівня агресивності Баса-Даркі, методику вивчення політичних орієнтацій особистості Г.В. Пирог та опитувальник «Соціальні та політичні позиції» Г. Айзенка.

Обробка результатів передбачає кількісний та якісний аналізи. Кількісний аналіз результатів дослідження включав визначення середніх показників (середнє арифметичне значення), частотний (процентний) аналіз для вибірки загалом та окремо жінок і чоловіків. Для з'ясування зв'язку між показниками

агресивності і політичними установками використано коефіцієнт кореляції Пірсона.

Використання даних методів, дотримання послідовності етапів дослідження забезпечує вивчення компонентів теоретичної моделі зв'язку політичних орієнтацій з агресивністю в ранній дорослості, дозволяє ефективно здійснити процедуру дослідження і максимально повно отримати інформацію про досліджуване явище, що відповідає поставленим меті та завданням.

3. Для вибірки в загальному найбільш значимі ліберальні цінності, найменш – націоналістичні та консервативні. При цьому, більш актуальними є соціальні потреби та потреба у визнанні, а найменш – матеріальні потреби та потреба у самовираженні.

Молодь здебільшого демонструє слабку сформованість політичної ідеології та схильна одночасно бути прихильником цінностей, політичні ідеології яких не пов'язані чи протиставлені одна одній. Важливі для жіночої молоді соціально-політичні цінності здебільшого є несумісними та притаманні одночасно усім політичним ідеологіям.

Більшість молоді не схвалює та не готова особисто до використання збройних методів боротьби, окрім загрози близьким людям, невелика кількість з них готова захищати в такий спосіб місто, а ще менша, країну. В даному випадку до збройних методів готова більше чоловіча молодь. Чоловіча радикальна молодь є більш схильною до збройних методів боротьби, а радикальні жінки – мітингів, демонстрацій тощо.

Для вибірки характерне схвалення сексуальної свободи, неформальних течій і «нестандартних» людей, лояльність до поширення наркотиків, легке ставлення до подій, зосередження на пошуку задоволення, терпимість до етнічних меншин. Вони впевнені в тому, що війна не має ніяких виправдань, вірять у зміну життя на краще, орієнтують систему цінностей на майбутнє.

Молодь демонструє помірний прояв показника загального ступеня агресивності та середні показники з кожного типу агресивності. Близько чверті всієї вибірки має слабке вираження більшості типів агресивності. Лише менша

кількість чоловіків, ніж жінок, отримала середні показники за типом фізичної та вербальної агресивності. Натомість близько половини чоловіків мають сильний рівень прояву фізичної та вербальної агресивності.

4. Результати зіставлення типів агресивності з показниками соціально-політичних позицій в даній вибірці свідчать про наступний зв'язок:

- Молодь, заперечуючи цінності та норми минулих поколінь, може вдаватися до фізичних агресивних дій, захищаючи нові соціально-політичні цінності.

- Толерантна до нацменшин молодь, як виявилось, може вдаватися до фізичних агресивних дій. Це можна пояснити особливістю опитувальника, який є застарілим щодо інтерпретації антирасизму в сучасному суспільстві, та особливістю вибірки.

- Чоловіки, що нехтують цінностями минулих років, вважаючи їх застарілими, також упереджено та недовіжливо сприймають суспільство, а саме, мабуть, до захисників надбання минулого. Чоловіки, що схильні нехтувати суспільними нормами, довіжливо та неупереджено ставляться до суспільства.

- Чим більше жінки порушують моральні та культурні норми суспільства, тим менше вони агресивно та вороже налаштовані і не відчують провини. Жіноча молодь, яка заперечує користь воєнних дій чи будь-якої збройної агресії, схильна вороже та з недовірою ставитися до суспільства, що можна пояснити як наслідок страху війни.

- Чоловіча радикально налаштована молодь більш схильна до використання фізичної сили та збройних методів боротьби. Вербальну та опосередковану форму агресивності при радикальних діях схильні використовувати більше жінки, ніж чоловіки.

Таким чином, припущення про те, що в період ранньої дорослості показники політичних орієнтацій пов'язані з агресивністю підтвердилася частково: поведінка прогресивної молоді може набувати проявів фізичної та вербальної агресії.

Проведене дослідження є аналізом окремих структурних компонентів політичних орієнтацій з типами агресивності та не претендує на повне розкриття даної проблематики

Перспективами подальших досліджень вбачаємо вивчення як зв'язку політичних орієнтацій з агресивністю в інших вікових категоріях дорослих, так і пошуків інших психологічних чинників політичних орієнтацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенк Г. Ю. Психология политики / Г. Ю. Айзенк. – М.: фонд Либеральная миссия, 2016. – 540 с.
2. Айзенк Г. Ю., Вильсон Г. Как измерить личность / Г. Ю. Айзенк, Г. Вильсон. – М. : Когито-Центр, 2000. - 284 с.
3. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис, 1992. – Т. 4. – С. 32-43.
4. Баева Л. В. Экстремизм и формы проявления / Л. В. Баева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http: // www.aspu.ru/images /File/ilil /Bayeva_extremizm.pdf](http://www.aspu.ru/images/File/ilil/Bayeva_extremizm.pdf)
5. Барабаш В. В. Молодіжний рух як об'єкт і суб'єкт реалізації молодіжної політики / В. В. Барабаш // Український соціум. - 2004. - № 1.— С. 212-220.
6. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с.
7. Бондар В.С. Сучасні політичні орієнтації молоді України / В. С. Бондар. – К.: видав-во «Києво-Могилянська академія», 2002. – 52 с.
8. Бэррон Р., Ричардсон Д. Агрессия / Р. Бэррон , Д. Ричардсон . — СПб: Питер, 2001. — 352 с.
9. Васильчук Є. О. Особливості поширення політичного радикалізму та екстремізму в молодіжному середовищі України / Є. О. Васильчук // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. - 2013. — № 4. — С. 345-450.
10. Гавра Д. В., Соколов Н. В. Исследование политических ориентаций / Д. В. Гавра, Н. В. Соколов // Социологические исследования, 1999. –№ 1. – С. 66-77.
11. Гарр Р.Т. Почему люди бунтуют / Р. Т. Гарр. – СПб: Питер, 2005. – 461 с.

12. Гнидин О. П. Психологические особенности агрессивности и ее профилактика у субъектов из различных социальных сред / О. П. Гнидин. – Ставрополь, 2008. – 239 с.
13. Головаха Е. И., Панина Н.В. Социальное безумие: история, теория и современная практика /Е. И. Головаха, Н. В. Панина. – К.:Абрис, 1994. – 168 с.
14. Головкин Б. М. Мікросередовищні детермінанти криміналізації психології та свідомості молодіжних кіл у відношенні збагачення засобами кримінального насильства / Б. М. Головкин // Держава і право. — 2010. — №48. — С. 448-455.
15. Гребень Н. Ф. Психологические тесты для профессионалов/ авт. Сост. Н.Ф. Гребень. – Минск: Современ. Шк., 2007. – 496с.
16. Деркач А. А. Политическая психология /А.А.Деркач. — М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 858 с.
17. Дилигенский Г.Г. Социально-политическая психология / Г. Г. Дилигенский. - М.: Наука, 1994. - 304 с.
18. Дмитренко М. Особливості сучасної української політичної культури: проблема визначення / М. Дмитренко. - Політичний менеджмент, — №5, 2005. — С. 134–138.
19. Добрынина В.И. Воспитание личности – управляемый процесс / В. И. Добрынина //Социальное управление и молодежь. - М., 1969. - Вып. 3. -38с.
20. Дробижева Л. М., Щедрина О. В. Социальные факторы предупреждения экстремизма / Л. М. Дробижева, О. В. Щедрина // Современный экстремизм в Российской Федерации: особенности проявления и средства противодействия. Материалы Всероссийской научно-практической конференции в Академии управления МВД России 16 июня 2006 г. - М.:Тверь, 2006. – С. 162-170.
21. Дроздов А. Ю. Агрессивное поведение молодежи в контексте социальной ситуации / А. Ю. Дроздов // Социологические исследования, 2003.—№4. – С.95-98.

22. Дроздов О. Ю. Феномен тероризму в оцінках та уявленнях студентської молоді / О. Ю. Дроздов. - ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2004, - 19. – С.14-17.
23. Завражин С.А., Хартанович К.В. Новое поколение на периферии: конформисты или девианты / С. А. Завражин, К. В. Хартанович// Социологические исследования. – 1993. - № 8. – С. 55 – 57.
24. Зубок Ю. А. Проблема риска в социологии молодежи / Ю. А. Зубок. - М.: Наука, 2003. – С. 53-58.
25. Зубок Ю. А., Чупров В. И. Молодежный экстремизм. Сущность и особенности проявления / Ю. А. Зубок, Чупров В. И //Социологические исследования. – 2008. – №. 5. – С. 37-47.
26. Іванов М. Політичні орієнтації молоді України: стан і тенденції / М. Іванов. – К.: Наука, 2002. – С. 32-50.
27. Кабанов П.А. Криминологическая концепция личности политического преступника / П. А. Кабанов // Юридические исследования. — 2013. - № 3. - С.239-257.
28. Качанова Ю. В. Агресивність та агресія як соціологічні категорії / Ю. В. Качанова //Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Соціологія, 2010. - Вип. 133. – С.50-54.
29. Ковальчук А. В. Педагогическая коррекция агрессивного поведения подростков / А. В. Ковальчук, Н. Г. Рукавишникова, Д. Н. Журавлев. – Ярославль: Ярославский государственный педагогический университет, 2004. – 116 с.
30. Козлов А. А. Об определении экстремизма / А. А. Козлов // Экстремизм в среде петербургской молодежи: анализ и вопросы профилактики. - СПб., 2003. – С.23-30.
31. Козлов А.А. Молодежный экстремизм / Под ред. А.А. Козлова. - СПб., 1996. - С.158-160.

32. Кокорська О. І., Кокорський В. Ф. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми / О. І. Кокорська, В. Ф. Кокорський // Наукові записки, 2002. - Том 20. Політичні науки. – С. 24-28.
33. Колобова С. А., Шичкова Е. В. Политическая социализация молодежи: гендерный аспект / С. А. Колобова, Е. В. Шичкова // Власть, 2010. – №. 4. – С. 83-90.
34. Корж С. А. Фрагментарна політична культура як вияв перехідного періоду розвитку українського суспільства / С. А. Корж. – Нац. Пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 149 с.
35. Краковська А. Р. Психологічні чинники політичної орієнтації студентів / А. Р. Краковська. – Наукові записки, 2002. – Том 20. Політичні науки. – С. 30-34.
36. Креч Д., Кратчфилд Р., Ливсон Н. Нравственность, агрессия, справедливость / Под. ред. Д. Креч// Вопросы психологии, 1992. - №1. – С.84 – 97.
37. Кубякин Е.О. Экстремальность как сущностное свойство сознания и поведения молодежи / Е. О. Кубякин // Вестник Краснодарского университета МВД России, 2010. - № 1. - С. 127–130.
38. Кудрявцев В.Н. Социальное и биологическое в антиобщественном поведении / В. Н. Кубякин// Биологическое и социальное в развитии человека / Отв. ред. Б.Ф.Ломов. – М.: Наука, 1977. – С. 152 – 158.
39. Курбатова Т. Н. Самореализация и агрессия / Т. Н. Курбатова // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 16. Психология. Педагогика, 2011. –№2. – С.46-54.
40. Кутирьова В.І. Політичні орієнтації як соціологічне поняття / В. І. Кутирьова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. Харків, 2009. - №881. Вип. 24. - С. 103–109.
41. Левичева В. Ф. Движения молодежные // Социология молодежи. Энциклопедический словарь. - М., 2008. – С. 94-95.

42. Магомед-Эминов М. Ш. Личность и экстремальная жизненная ситуация /М. Ш. Магомед-Эминов // Вестник Московского университета. Серия 14 («психология»). 1996. - №4. – С. 26 – 35.
43. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. - СПб.: Прайм-Евროзнак, 1998. – 437 с.
44. Мартиросян А. А. Политическая агрессивность протестующих (о нелинейном развитии политического насилия) / А. А. Мартиросян //21-й век, 2017. – №. 1 (42). – С. 73-83.
45. Мартиросян А. А. Проблемы и формы насильственных действий различной интенсивности (концепция нелинейного развития политического насилия) / А. А. Мартиросян// 21-й ВЕК, Информационно-аналитический журнал НОФ «Нораванк», 2012. - №5. – С. 118-130.
46. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб : Прайм- Еврознак, 2003. – 666 с.
47. Мосійчук В. С. Психологічні особливості зв'язку політичних орієнтацій з агресивністю в ранній дорослості / Н. Pyroh, V. Mosiichuk // Scientific achievements of modern society. Abstracts of the 4rd International scientific and practical conference (4-6.12.2019). Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom. 2019. Pp. 293-296. URL: http://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/12/scientific-achievements-of-modern-society_4-6.12.19.pdf
48. Мосійчук В. Теоретичний аналіз поняття «політичні орієнтації» / В. Мосійчук // Актуальні проблеми особистісного зростання: збірник наукових праць [за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції для молодих учених (м. Житомир, 19 квітня 2019 року)] – Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019. – С. 91-94.
49. Налчаджян А. Агрессивность человека / А. Налчаджян. - СПб.: Питер, 2007.- 736 с.
50. Немировский Д. Э. Мотивы противоправных действий молодежи / Д. Э. Немировский // Социологические исследования, 1992. - №3. - С.93 - 96.

51. Осипова О. С. Девиантное поведение: благо или зло? / О. С. Осипова // Социологические исследования, 1998. - №9. – С. 106 – 109.
52. П'ятенко , В. Г. Проблеми девіантної поведінки української молоді / В. Г. П'ятенко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2010. - № 888. - С. 109-114.
53. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. М.: Наука, 1997. - 270 с.
54. Пирог А. Психологическая структура потребностей политического поведения студентов и работающей молодежи / А. Пирог // Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 14-15 липня 2017 року). – К.: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. – С. 109-112.
55. Пирог А. Психологическое изучение политического поведения студентов / А. Пирог // Горизонты образования : Научно-методический журнал. – Севастополь, 2011. – № 1 (31) – С. 52-55.
56. Пирог А. В. Психологические особенности политического участия молодежи / А. Пирог // Наука і освіта: Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. – Одеса, 2007. – №8-9. – С. 132-135.
57. Пирог Г. Політичні орієнтації: системно-психологічний підхід/ Г. Пирог // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. - 2018. – Випуск 18. – С. 346-351.
58. Пирог Г. В. Системний аналіз політичних орієнтацій особистості / Г. Пирог // «Особистісне зростання: теорія і практика»: Збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. – Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка. – 2016. – С. 65-69.
59. Политаева А. В. Социально – политические позиции студентов: апробація методики Г. Айзенка / А. В. Политаева // Вестник БарГУ. Сер.

Педагогические науки. Психологические науки. Филологические науки. - 2016. - Вып. 4. – С. 72-78.

60. Сайганова Е. В. Политическая социализация молодежи: основные агенты и каналы формирования / Е. В. Сайганова // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Социология. Политология, 2013. – Т. 13. – №. 4. – С. 34-37.

61. Сиоридзе А. Т. Психологический портрет личности участника молодежных экстремистских групп / А. Т. Сиоридзе // Право и образование, 2007. - № 3. – С.32-28.

62. Стегний В. Н. Политические ориентации студенческой молодежи: типы, факторы, особенности / В. Н. Стегний // Вестник ПНИПУ. Социально-экономические науки, 2016. - №2 - С.8-17.

63. Троїцька О. М. Політична ідентичність студентства в системі ціннісних орієнтацій і толерантнісного зростання / О. М. Троїцька // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2014. – №. 57. – С. 130-137.

64. Усынина Н. И. Определение сущности понятия «молодежь» / Н. И, Усынина // Вестник Удмуртского университета. Серия «Философия. Психология. Педагогика», 2013. – №. 1. – С.26-27.

65. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М.: Республика, 1988. – С. 31–56.

66. Чупров В. И. Развитие молодежи: концептуализация понятия / В. И. Чупров // Молодежь России: социальное развитие. - М., 1992. – С. 77-90.

67. Шаблінський І. «Агресія» і «наси́льство» – поняття не тотожні / І. Шаблінський // Політичний менеджмент, 2004. – № 5. – С. 82–91.

68. Шесто́пал Е. Б. Политическая психология : учебник / Е.Б. Шесто́пал. – 4-е издание, переработанное и дополненное. – М. : Аспект Пресс, 2012. – 342 с.

69. Юрій Н. М., Юрий Н. Н. Політична соціалізація молоді в умовах трансформації суспільства: порівняльний аналіз міжнародного і українського

досвіду / Н. М. Юрій, Н. Н. Юрій // Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2002. – 16 с. – 2002.

70. Adelson J., Green B., O'Neil R. Growth of law in adolescence // Developmental Psychology. –1969. – №1. – P.295-332.

71. Adorno Th., Frenkel E., Brumswick S., Livinson D., Stanford R. The Authoritarian Personality. N.Y., 1950.

72. Easton D., Dennis J. Children in the Political System. – NY., McGraw-Hill, 1969.